FAKİR BAYKURT'UN YILANLARIN ÖCÜ ROMANINDAKİ SÖZ VARLIĞI

Zülküf GÜL

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak hazırlanmıştır.

SİVAS
Aralık 2008

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında konu seçiminden tezin bitimine kadar her aşamasında değerli fikirleri ile bana yol gösteren, beni destekleyen ve şevklendiren sayın tez danışmanım Doç. Dr. H. İbrahim Delice'ye, değerli fikirleriyle beni aydınlatan Prof. Dr. Bilal Yücel'e, Yrd. Doç. Dr. Emin Eminoğlu'na, Yrd. Doç. Dr. Doğan Kaya'ya, ayrıca sonsuz desteği ve güveni ile yanımda olan eşim Hatice Gül'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZET

GÜL, Zülküf, Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü Romanındaki Söz Varlığı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008.

Bu çalışmada, Fakir BAYKURT'un Yılanların Öcü romanındaki söz varlığının ortaya konması amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda öncelikle "sözcük tanımı ve kapsamı", "söz varlığı tanımı ve kapsamı" ele alınmıştır. Söz varlığının içerdiği öğeler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Daha sonra romandaki söz varlığı öğeleri (deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler, yerel söyleyişler, terimler, argo kullanımlar) saptanmıştır. Romandaki söz varlığı öğelerinin sözlüksel alan çalışması yapılmıştır. Deyimlerin anlamları verilirken romanda geçtikleri cümleler de sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir. Kaynaklarda bulunmayan deyimler geçtikleri cümleler göz önünde bulundurularak anlamlandırılmıştır.

Sonuçta, Türkçenin zengin anlatım olanaklarını yansıtan pek çok deyim, atasözü, kalıp söz, ikileme, terim, argo ifadeler ve yöreye has söyleyişler ortaya çıkarılmıştır.

Birçoğu kaynaklarda bulunmayan bu söz varlığı öğeleri Türkçenin gerçek söz varlığının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler
Söz Varlığı, Yılanların Öcü, Fakir Baykurt

ABSTRACT

GÜL, Zülküf, The existence of the words in the novel "Yılanların Öcü" by Fakir Baykurt, Master's Thesis, Sivas, 2008.

In this study the existence of the words is intended to put forward through the novel "Yılanların Öcü" by Fakir Baykurt.

In the direction of this objective, first ''word definition and content'' the existence of the words and content '' are studied. The elements that are included by the existence of the words are explained in detail. Then, the elements of the existence of the words such as idioms, terms, proverbs, repetitions, slang terms and local utterances in the novel are determined. Lexical studies of the existence of the words in the novel" are studied. The meanings of the idioms are given with the whole sentence and the page numbers. The idioms that don't exist in the sources are explained according to the meaning they create in the sentences.

Finally, the rich description and explaining possibilities of Turkish are reflected here with a lot of idioms, terms, proverbs, repetitions, slang terms and local utterances.

In this novel the elements of the existence of the words that most of them are impossible to be found in other sources, will contribute to the Turkish language.

Key Words

The existence of the words, Yılanların Öcü, Fakir Baykurt

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR SAYFASI……i
ÖZET ……ii
ABSTRACT……iii
İÇİNDEKİLER ……iv
ÖNSÖZ ……vi
1. SÖZCÜK……1
1.1. Sözcüğün Tanımı ve Kapsamı……1
2. SÖZ VARLIĞI……4
2.1. Söz Varlığının Tanımı ve Kapsamı……4
2.2. Türkçenin Söz Varlığı Üzerine……5
2.3. Söz Varlığının Zenginliği……6
2.4. Söz Varlığının Kültürel Yönü……7
2.5. Söz Varlığının İçerdiği Ögeler……10
2.5.1. Temel Söz Varlığı……10
2.5.2. Yabancı Sözcükler:……11
2.5.3. Çeviri Sözcükler……12
2.5.4. Kalıplaşmış Sözler……13
2.5.5. Deyimler……14
2.5.6. Atasözleri……16
2.5.7. Terimler……17
2.5.8. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)……19
2.5.9. Tekrar Öbekleri……19
2.5.10. Argo……21
3. ROMANDA SÖZ VARLIĞI……23
3.1. Yabancı Sözcükler……23
3.2. Çeviri Sözcükler……26
3.3 Kalıplaşmış Sözler……27
3.4. Deyimler……28
3.4.1. Kaynaklarda Bulunmayan Deyimler……58

3.4.2. Yapısı Bozulmuş Deyimler..... 75
3.5. Atasözleri..... 78
3.6. Terimler…….80
3.7. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)..... 83
3.8. Tekrar Öbekleri..... 86
3.8.1 Aynen Tekrar Öbeği……....87
3.8.2 Yakın Anlamlı Tekrar Öbeği……..……..100
3.8.3 'M' İlaveli Tekrar Öbeği…….102
3.8.4 Zıt Anlamlı Tekrar Öbeği……..103
3.9. Yöreye Has Söyleyişler ..... …….104
3.10 Argo……108
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ..... 113
DİZİN..... 116
KAYNAKÇA..... 129

ÖN SÖZ

Tarih boyunca çeşitli şaheserlerin yazımında kullanılan dilimiz, bu uzun ve verimli geçmişine rağmen yeterince işlenmediği ve korunmadığı için, günümüzde sahip olduğu anlatım imkânları bilinmemekte ve dilimizin bu gücünden faydalanılamamaktadır. Türkçeyi gücü oranında tanımayan, bilmeyen veya kullanamayanlar da zaman zaman başka dillerle karşılaştırarak fakir bir dil gibi göstermeye çalışmaktadır. Anlatım gücü ve gerçek kelime hazinesi göz önüne alınmadan yapılan bu karşılaştırmalarda Türkçenin aleyhine sonuçlar çıkarılmaktadır.

Türkçe bütün olumsuzluklara rağmen, günümüz dünya dillerinin hiçbirisinden geride değildir. Kelime sayılarına dayalı bir karşılaştırma, Türkçenin yapı ve işleyişinden dolayı bütün kelime ve kelime değerinde olan anlatım araçları sözlüklerde yer almadığı için gerçek ve doğru sonuçlar ortaya koyamaz. Sözlüklerde yer almayan, ancak her biri diğer kelimeler gibi birer anlatım aracı olan Türkçenin gizli diyebileceğimiz çok geniş bir söz varlığı bulunmaktadır.

Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca, o dilin sözcükleri değil; deyim, kalıp söz, kalıplaşmış söz, atasözleri, terim ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütün anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, Fakir BAYKURT'un Yılanların Öcü romanındaki söz varlığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmamızda, Remzi Kitabevinin 1968 İstanbul basımlı yayını esas alınmıştır.

Çalışmamızın başında "sözcük tanımı ve kapsamı" üzerinde durulmuştur. Bu bölümde "sözcük"ün çeşitli kaynaklardaki tanımı verilmiş ve bir ses dizisinin hangi koşullarda sözcük sayılabileceği dile getirilmiştir. Daha sonra "söz varlığı tanımı ve kapsamı", "Türkçenin söz varlığı özellikleri", "söz varlığının zenginliği", "söz varlığının kültürel yönü" konularında farklı görüşler aktarılmıştır. Aynı bölümde söz varlığının

içerdiği öğeler (yabancı sözcükler, çeviri sözcükler, kalıplaşmış sözler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri) ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Çalışmamızın esas kısmını "romanda söz varlığı" bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde romandaki söz varlığı öğeleri ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Tarama yöntemiyle belirlenen bu öğeler (deyim, atasözleri, terim, ilişki sözleri, tekrar öbekleri, yöreye has söyleyişler, argo), geçtikleri cümlelerle birlikte verilmiş ve bu öğelerin sözlüksel alan çalışması yapılmıştır. Örnek cümleler romandan aynen aktarılmıştır. Söz varlığı öğelerinin yanındaki sayılar, romandaki sayfa numaralarını ifade etmektedir. Birden çok sayfada geçen aynı öğeler arasında anlam farkı tespit edilememişse bu öğelerin geçtiği tek bir cümle alınmış ve yine hangi sayfadan alındığı belirtilmiştir.

"Yabancı Sözcükler" bölümünde, sözcüklerin kökenleri, romanda kullanım oranları gibi konular üzerinde durulmamıştır. Halkın diline yerleşmiş tüm sözcükler Türkçeleşmiş kabul edilerek sadece okuma esnasında anlamı çıkarılamayacak sözcükler verilmiştir. Aynı sebepten dolayı romanda "çeviri sözcükler" in olup olmadığı incelenmemiştir.

Bulduğumuz deyim ve atasözlerinin anlamları, kaynakça bölümünde belirttiğimiz sözlükler göz önünde bulundurularak verilmiş, kaynaklara geçmemiş deyimler de geçtikleri cümlelere göre anlamlandırılmıştır.

Söz varlığı açısından önemli olduğunu düşündüğümüz "argo" kullanımlar için ayrı bir başlık açılmış, argo olduğu düşünülen sözcük ve deyimler bu bölümde gösterilmiştir.

Birkaç başlığa da ait olabileceğini düşündüğümüz söz varlığı öğeleri, farklı başlıklar altında tekrarlanmıştır.

Çalışmamıza, yörenin dil özelliklerini göstermesi açısından yöresel ifadelerden örnekler de alınmıştır.

Sonuçta, tek bir eser üzerinde yaptığımız bu çalışmayla, kaynaklara geçmemiş birçok söz varlığı öğesi tespit edilmiştir. Türkçenin gerçek söz varlığının tespit edilebilmesi için bu tür eserlerin taranmasının zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Edebiyatımızın belli başlı eserleri bu şekilde incelendiği zaman görülecektir ki, toplam 104.481 söz varlığı öğesi içeren sözlüğümüz şu anki hacmini kat kat artıracaktır.

1. SÖZCÜK

1.1. Sözcüğün Tanımı ve Kapsamı

İnsanın olduğu her yerde dil de vardır. Konuşma yetisini kaybetmiş kimseler dışında herkes, isteyince konuşabilir. Dil kadar insanlığın ortak ürünü olan bir şeyin yeryüzünde az olduğunu söyleyebiliriz. Doğma, yaşama gibi özellikler sadece insanlar için geçerli değildir; bu, hayvanlar için de doğrudur. İnsanlar için ortak olduğunu düşündüğümüz belli başlı özellikleri birer birer gözden geçirmesek de bilinmektedir ki, dil kadar kesintisizce yeryüzünü kaplayan bir insan başarısı daha yoktur. *"Dilsiz olamıyor insanlar. İnsanın öbür adı 'konuşan' olmalı."* (Uygur 1997: 13).

"Konuşabilen insan" doğumu ile beraber sosyal bir çevreye adım atmış olmaktadır. Bu çevre içerisinde yeteneklerini geliştiren insan, diğer canlılardan akıl yürütme yeteneği ile ayrılır. Bu sayede kendisini ve dünyayı anlamlandırarak sosyal çevreye uyum sağlar.

Bireyin sosyalleşmesinde ilk ve en önemli aşama dili öğrenmesidir. Dil, insanın dünyadaki yerini ve değerini belirler; duygu, düşünce ve isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasını sağlar. (Aksan 1990a: 11).

Sözcükler ise evrendeki varlıkların dildeki karşılıklarıdır. İnsanoğlu evrendeki varlıkların ve hareketlerin mevcudiyetini ancak ve ancak onları adlandırarak kavrayabilir ve kavradıklarını diğer insanlara aktarabilir.

Sözcük, Türkçe sözlükte, kelime maddesinde su şekilde tanımlanmıştır: *"Anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük".* (TDK 2005a: 1130)

Süer Eker'in sözcük tanımı ise şöyle: *"Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında tek başına kullanıldığında, zihinde belli bir kavrama karşılık olan somut varlığı, nesneyi; belli bir eylem, duygu ve düşünceyi*

yansıtan ya da kavramlar arasında ilişki kuran dil birimidir. Sözcükler, kavramların yazı veya konuşmadaki biçimleridir." (Eker 2003: 406).

Berke Vardar ise sözcüğü şu şekilde tanımlıyor: *"Bir ya da birden çok sesbiriminin oluşturduğu, yazıda iki boşluk arasında yer alan, çoğu kez anlamsal bir birim oluşturan, söylemde belli bir biçimsel birlik sunan, çeşitli dizimsel kullanımlarında biçimce ya hiç değişmeyen ya da –bükünlerde olduğu gibi- bir bölümüyle değişim gösteren eklemli ses ya da sesler öbeği."* (Vardar 2002: 181)

Zeynep Korkmaz'ın sözcük (kelime maddesinde) tanımı: *"Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında zihinde tek başına kullanıldığında belli bir kavrama karşılık olan somut veya belli bir duygu ve düşünceyi yansıtan soyut yahut da somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimi."* (Korkmaz 1992: 100).

Bu tanımlara göre sözcüğün şu dört özelliği ön plana çıkmaktadır:

1. Zihinde bir kavrama karşılık gelmesi,
2. Hece ya da hecelerden oluşması,
3. Tek başına kullanıldığında anlamlı olması,
4. Veya diğer anlamlı sözcükler arasında ilişki kurması.

Ağzımızdan çıkan sözler "fonem" (sesbirim) adı verilen ve sözcüğe anlamını veren en küçük konuşma birimi diye tanımlanabilecek parçalardan oluşur. Bir genellemeyle, Türk alfabesindeki sesli ya da sessiz her harfin birer fonem olduklarını söylemek mümkündür. Fonemler belirli kurallara göre bir araya gelerek "morfemleri" oluştururlar. Yine bir genelleme ile Türkçedeki hecelerin birçoğunun morfemlere karşılık geldiği söylenebilir. (Cüceloğlu 1994: 204).

Bir ses dizisinin sözcük sayılıp sayılamayacağı dillere göre değişiklik gösterir. Mesela, Eskimo dilinde sözcükle cümleyi birbirinden ayırmak güçtür. Ancak biliyoruz ki, hemen hemen bütün dillerde sözcük kavramı farklı ifadelerle karşılanmaktadır: mot, parole, verbum, word, wörter gibi.

Bir ses dizisinin sözcük sayılabilmesi için şu koşullardan birkaç tanesini karşılaması gerektiği öne sürülmüştür:

1. Vurgu,

2. Öğelerinin arasına yabancı bir öğe yerleştirilememesi,

3. Ses uyumu,

4. Sözcük sayılamayacak bir öğenin ona bağlanması,

5. Morfoloji bağlamaları (bitiştirme),

6. Tek başına cümle olarak kullanılabilmesi,

7. Bölümlerinin bütünden çok kullanılması,

8. Bölümlerin anlamı, bütünün anlam parçaları olmaması.

Bunların dışında, bir arada bulunduğu öteki öğelerin, sözcüğün anlamına katkıları yadsınamaz. Çünkü dil, tek tek sözcüklerden oluşan bir bildirişme aracı değildir. Dile anlatım gücünü veren, dil dizgeleri arasındaki yoğun ilişkidir. Üstelik sözcüklerle sözdizimi arasında öncelik-sonralık gibi bir ilişki de düşünülemez. Bir dilin sözcükleri, o dili tanımlayan dilbilgisi içinde sözdizimi öğeleriyle birlikte, ancak sözdizimi bağlamı içinde anlam kazanır. (Aksan 1990c: 17).

2. SÖZ VARLIĞI

2.1. Söz Varlığının Tanımı ve Kapsamı

Dünya üzerinde konuşulan dillerin sayısının beş-altı bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu diller arasında, milyonlarca insan tarafından konuşulan Çince gibi dillerin yanı sıra, onu konuşanların sayısı ancak "yüzler" ile ifade edilebilecek kimi kabile dilleri de bulunmaktadır. (Altınörs 2003: 15)

Bu dillerin ancak bir kısmı diğerlerine oranla daha kapsamlı ve kullanım alanı bakımından daha geniştir. Bir toplumun dilinin dünya dilleri arasındaki konumunu belirlemek uzun tartışmalara yol açan bir konudur. Ancak bir dilin özelliklerini tespit etmede en somut verilere o dilin söz varlığını inceleyerek ulaşırız.

Türkçede söz varlığı, söz dağarcığı, sözcük dağarcığı, söz hazinesi, kelime hazinesi ya da kelime haznesi gibi adlarla anılan bu kavram, batı dillerinde vocabulary, Wortschatz ve Wortbestand gibi sözcüklerle karşılanmıştır. Bir dilin sözlerini kapsama ile bir kimsenin sahip olduğu sözcüklerin tümünü ifadede bu terimler birbirinden ayrışmamış, bazen bir terim ikisini birden karşılayabildiği gibi, bazen sadece birini ifade eder şekilde kullanılmıştır. Bu terimlerin değişik kaynaklardaki kullanım şekillerini vermeyi uygun bulduk:

Söz dağarcığı: *"Bir dilde kullanılan veya bir kimsenin bildiği, kullandığı sözlerin bütünü, söz varlığı, vokabüler, kelime hazinesi."* (TDK 2005a: 1805).

Söz varlığı: *"Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, sözcük hazinesi, vokabüler, kelime hazinesi."* (TDK 2005a: 1807).

Kelime hazinesi: *"Söz varlığı."* (TDK 2005a: 1130); *"Bir dilin bütün kelimeleri, bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı."* (Korkmaz 1992: 100).

Çalışmamızda, söz varlığı "Bir dilin, sözlerinin bütünü.", söz dağarcığı da "Bir kimsenin bildiği, kullandığı sözlerin bütünü." olarak kabul edilmiştir. Çalışmamıza konu olan romanın sahip olduğu sözler de bu nedenle *söz varlığı* terimi ile karşılanmıştır.

2.2. Türkçenin Söz Varlığı Üzerine

Türkçenin söz varlığının temel özellikleri şu başlıklarda toplanabilir:

1. Türkçenin türetme ve birleştirme yeteneği, ona somut ve soyut, çeşitli kavramları kolaylıkla oluşturma, ayrıntılara inen bir kavramlaştırma gücü vermiştir.

2. Türkler, değişik toplumlarla kurdukları ilişkiler sırasında yabancı dillerin etkisinde kalmışlardır. Bu etkiler sonucunda Türkçedeki birçok yerli öğenin kaybolup unutularak yabancılarının yerleştiği görülmüştür.

3. Türkçe türetme ve birleştirme yeteneği ile kavramlaştırma sürecinde daha çok somut nesnelere ve doğaya ağırlık vermiştir.

4. İkilemelerin sıkça kullanımı, Türkçenin anlatımına güç verir.

5. Türkçe sözcükler, en eski dönemlerinden beri çok anlamlılık özelliği göstermektedir.

6. Türkçede eş anlamlı sözcükler oldukça sık kullanılmaktadır.

7. Bugün Türkiye Türkçesinde unutulmuş olan birçok sözcük, Türkçenin değişik lehçe ve ağızlarında yaşamını sürdürmektedir. (Aksan 2004: 43-44).

2.3. Söz Varlığının Zenginliği

Bir dilin, zengin bir dil olup olmadığına nasıl karar verileceği, Türkçenin zengin bir dil olup olmadığı gibi konular uzun yıllar dil bilimcilerimizi meşgul etmiştir.

Bir dilin zengin olup olmadığına karar vermede, genellikle o dilin söz varlığında kullanılan sözcük sayısı esas alınmıştır. Buna göre, merkezi ABD'nin San Diego kentinde bulunan Küresel Dil İzleme (The Global Language Monitör) adlı kuruluşun, çeşitli sözlükleri bilgisayarla tarayarak yaptığı araştırmaya göre, İngilizcenin söz varlığı, 988.968'dir. Almancanın Duden adlı sözlüğünde ise, 500.000 madde başı sözcük bulunmaktadır. Eğer sözcük sayısı bu konuda bir ölçüt kabul edilirse bu dillerin zengin oldukları söylenebilir.

Türkçe ise, TDK'nin 2005 basımlı Türkçe Sözlük'üne göre toplam 77.407 söze sahiptir. Bu sayı; söz, terim, deyim, ek ve anlam birlikte düşünülürse 104.481'e çıkar. (Türkçe Sözlük 2005: XI). Yine de bu miktar, diğer bazı dillere oranla daha düşüktür. Bu noktada Türkçenin zengin bir dil olmadığı düşüncesine katılmayan Doğan Aksan, Türkçenin en eski yazılı dil ürünlerinin incelerek belli bir yargıya varmak gerektiğini söyler. Daha sonra da görüşünü kanıtlamak üzere, Türkçenin ilk belgelerindeki kavramların, özellikle somut kavramların zenginliğine dikkat çeker. Aynı zenginliğin organ adlarında, hayvan adlarında ve doğa ile ilgili öteki nesnelerde de görüldüğünü belirten Aksan, örnek olarak, eş anlamlı sayılabilecek çeşitli sözlerin kullanılışını gösterir: Ülüg "pay, bölüm, nasip, talih" ile kut "mutluluk, talih", ayıg "kötü, fena" ile yabız (aynı anlamda) ve yablak gibi.

Aksan ayrıca, Türkçede köklere eklenen eklerin teker teker değişik görevleri yüklenebilmesinin dili zenginleştirdiğini, Türkçenin dile getirilmesi zor olan ayrıntı sayılabilecek kavramları son derece canlı imgelerle anlatan ifadeleriyle insan zihninde canlı imajlar yaratabildiğini savunur. Aksan, son olarak bütün bunlar değerlendirildiğinde Türkçenin de zengin bir dil olarak kabul edileceği fikrindedir. (Aksan 1990c: 220-222).

2.4. Söz Varlığının Kültürel Yönü

Kültürün ne olduğu ve sınırları; bugüne kadar birçok bilim, sanat ve fikir adamınca kendi açılarından yorumlanmıştır. *"Kültürün, en kısa ve en özlü tanımı bir milletin hayat üslubu şeklinde yapılabilir. İnsanlığın hayata ortak olarak verdiği bir şekil vardır. Bunun adına medeniyet denir. Bu ortak şekil içinde, her millet hayata kendisine has bir tarzda şekli verir ki buna kültür denir. Kültür; sanat, bilgi, eğitim, ahlâk, gelenek, görenek, din, devlet, üretim, tüketim ilişkileri, sağlık, akrabalık ilişkileri, insan çevre ilişkileri gibi alanları kapsar. Kültür; bir toplumun kişiliğidir, kimliğidir, karakteridir, özgünlüğüdür."* (Göker 1996: 35).

Kültür, bir toplumun kimliği demek olduğuna göre, söz varlığının şekillenmesinde de en büyük etkendir. Çünkü kültür oluşumunu sağlayan öğelerin başında gelen dil ile bir toplum, çok değişik ve çeşitli alanlardaki birikimlerini, sosyal yapısını şekillendiren bütün değer ölçülerini kavramlar ve sözcükler hâlinde diline aktarır. Türkçede bacanak, enişte, baldız, elti, görümce, yenge, hala, teyze, dayı, amca vb. şekillerde adlandırılan akrabalık ilişkilerinin, birçok dilde birkaç sözcükle karşılanması, yine aynı durumun sonucudur. *"Böylece her dil doğayı, nesneleri, eylemleri kendi yorumuyla dile getirir. Bu nedenle de bir dildeki bir gösterge, bir başka dildekiyle eşdeğerli olamaz; genellikle onu tam olarak karşılayamaz; örneğin İngilizcedeki ' home' değişik kullanımları Türkçede yerine göre ev, yuva, yurt, vatan… sözcükleriyle karşılanabilir; eşdeğerlisi bir Türkçe sözcük yoktur."* (Aksan 2006: 97)

"Yaşamak" sözcüğünü de bu açıdan değerlendirirsek aynı sonuca ulaşırız. Yaşamak, hayatta olmak, sağ olmak anlamındadır. Bugün "ıslak" anlamında da kullanılan "yaş" kelimesinin ilk anlamı "su" dur. Bu, Türk toplumunun diriliği, canlılığı su ile ilgili gördüğünün işaretidir. "Dinlemek" sözcüsü de bu açıdan bakıldığında ilgi çekicidir. "Din" kelimesi Eski Türkçede "tin" şeklindedir ve anlamı "ruh, zihin, düşünce" demektir. "Dinlemek" fiilinin anlamı bu duruma göre, "ruhun, düşüncenin ayakta durması" demek olur. (Göker, 1996: 39).

Tüm insanlık için ortak bir duygu olan sevgiyi ifadede bile toplumlar arasında farklılıklar vardır. Almanca bir sevgi ifadesi olan “meni mauschen”, Türkçe “fareciğim” demektir. Horozlar dünyanın her yerinde aynı öter, ama Almanların horozu “kikiriki” diyerek, Türklerinki ise “üürüüüü” diye dile yansır. (Uygur 1997: 10-11).

Bir toplumun kültür değişmelerini o toplumun dilinin söz varlığından anlamak mümkündür. Özellikle toplumun diğer toplumlarla ilişkisi, dilde de kendini gösterir. Bir toplum çeşitli nedenlerle hangi toplumla yakınlaşmışsa, o toplumun diline ait sözcükler kendi diline girmeye başlar. İlişkinin ölçüsüne göre kendisi de o dile sözcük verebilir. Bu alışveriş kaçınılmazdır ve hemen her dilde görülür. Çünkü başka dillerle hiç ilişkisi olmamak demek, bir toplumun başka toplumlarla hiç ilişkisi bulunmaması demektir. Böyle bir durumun, özellikle günümüzde, olanaksız olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu noktada dikkatli olmak gerekmektedir. Çünkü sözcük alımının aşırı seviyede olması dilin benliğine ve sözcük üretme gücüne zarar vererek yabancılaşmaya yol açabilir.

Aksan, söz varlığında değişikliklere yol açan bu etkileşimin, dil biliminde üç şekilde ele alındığını belirtmektedir:

a. Yankatman Etkisi: Komşuluk, bir arada yaşama nedeniyle dillerin birbirlerini etkilemeleri. Cince ile Japonca, Türkçe ile Farsça dilleri arasındaki ilişki gibi.

b. Altkatman Etkisi: Herhangi bir dilin, orayı fethedenlerin dilini etkilemesi. Yerli dil ülkeden silinse bile sonradan egemen olan toplumun dilinde izler bırakabilir.

c. Üstkatman Etkisi: Bir ülkeyi egemenliği altına alanların dilinin, o ülkede konuşulan dili etkilemesidir. Osmanlı egemenliği altındaki Balkan dillerinde Türkçenin, bugün de yaşayan izleri vardır.

Aksan, bunların dışında toplumların iletişime girmedikleri hâlde yazılı araçlar vasıtası ile bir sözcük alışverişine girebileceğini de ekler. (Aksan 1990c: 31).

Türkçenin 21. yüzyıla gelene kadar geçirdiği serüven, bu dil ilişkisini açıklamada önemli bir örnektir. Orhun ve Yenisey Yazıtları'nda kullanılan Türkçede, %1 dolayında bulunan yabancı sözcük oranı, İslamiyet'in kabulü neticesinde yeni bir kültür ortamına

girilmesi ile değişmiştir. Yeni din, yeni kavramları da beraberinde getirmiş; bu kavramları karşılarken yabancı dillerden, Arapça ve Farsçadan, sözcük alımına gidilmiştir. Sonuçta Osmanlı Türkçesi dediğimiz, Arapça ve Farsça sözcük ve kalıplara çokça yer veren bir dil ortaya çıkmıştır. Tanzimat'la beraber ise, Türkçede sadeleşme çalışmaları başlamış; ancak bir yandan da batı toplumlarının Türk kültürü üzerindeki etkisi ile özellikle bilim ve teknik alanlarında olmak üzere, Avrupa dillerinden birçok sözcük Türk diline girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması Türkçenin kaderini değiştirirken, 1932'de kurulan Türk Dil Kurumu ve yapılan dil devrimi bugün Türkçe üzerindeki yabancı dillerin etkisini kısmen azaltmıştır. Ancak bilim ve teknik terimlerinin Türkçe karşılıklarının benimsenememesi ciddi bir sorun olarak Türkçenin önünde durmaktadır. (Aksan 2001a: 117-121)

İnanış dolayısıyla sözcükleri yasaklamanın yanında toplumdaki bazı kültürel değişimler, söz varlığındaki sözcüklerin kullanılmamaya başlaması sonucunu doğurur. Çeşitli sebepler yüzünden bazı kurum, kuruluş ve kültür öğelerinin ortadan kalkması; onların yerini yeni kurum, kuruluş ve yeni kültür öğelerinin alması gibi. Ortadan kalkan kültür öğeleri kendileriyle beraber kendileriyle ilgili sözcüklerin, deyimlerin de ortadan kalkmasına sebep olur. Bu duruma, dil biliminde "sözcük ölümü" denmektedir.

"Sözcük ölümünün en sık rastlanan türü sözcüğün gösterdiği nesnenin toplumun ve bireyin yaşamında artık yeri kalmaması, tanınmaz olmasıdır. Her toplumda kimi araç ve gereçlerin, giysilerin, sanların, yönetime ilişkin kavramların, geleneklerin unutulması bunlara bağlı olarak sözcüklerin yitirilmesine yol açmıştır." (Aksan 1990c: 25).

Osmanlı Devleti zamanındaki devlet teşkilatına, askerlik teşkilatına ait kelimelerin hemen hepsi sözlüklerde veya deyimlerde kalıplaşmış olarak kalmıştır. Vezir, teb'a (uyruk), eyalet, beylerbeyi, sancakbeyi, yeniçeri, bostancı, cebeci, divan, acemi oğlan, devşirme, sekban, kumbaracı, lağımcı, sipahi gibi sözcük ve kavramlar artık kitaplarda kalmıştır. Bunların yerine, yeni kültür kavramları ile birlikte yeni sözcükler, yeni deyimler, yeni terimler gelmiştir: Başbakan, milletvekili, bakan, vatandaş, denizci, karacı (kara askeri) tankçı, pilot vb. gibi. (Göker 1996: 37).

Aksan, sözcüklerdeki kısalmanın sözcük ölümünde diğer bir etken olduğuna dair görüşleri aktarır. Tek bir ünlüye inecek kadar küçülebilen bir sözcüğün yitirilmeye aday olduğunu belirtir. (Aksan 1990c: 26). Türkçede cevher fiil olarak da kabul edilen "i" fiilinin bazen ses düşmesine uğrayarak kullanımı bu duruma bir örnektir.

Özetle, bir toplumu toplum yapan değerler bütünü demek olan kültür, o toplumun konuştuğu dilin söz varlığının şekillenmesinde büyük bir etkiye sahiptir, diyebiliriz.

2.5. Söz Varlığının İçerdiği Öğeler

Doğan Aksan, bir dilin söz varlığını oluşturan sözcükleri şu gruplar altında inceliyor:

2.5.1. Temel Söz Varlığı

Doğan Aksan, yerli sözcükler ile, bir dilin kendi bünyesinden ürettiği köklerle, kendi kurallarına göre türettiği sözcükleri kastetmektedir.

Yerli sözcüklerin bir bölümü "çekirdek sözcükler" ya da "temel sözvarlığı" olarak adlandırılır. Her dilde kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşayan bu sözcükler, insan yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtırlar.

Öncelikle baş, göz, kulak, el, ayak gibi organların adları olmak üzere, ana besin maddesi sayabileceğimiz su, buğday, et, balık gibi nesnelerle, insanın yakın ilişki içinde bulunduğu at, inek, koyun gibi hayvanlar, tarım hayvanları, tarım araçları, insanların en çok kullandıkları, somut eylem gösteren almak, vermek, yemek, içmek, gitmek, gelmek, gibi sözcüklerle, bir, iki, beş, on, yüz, bin gibi sayı adları temel söz varlığına örnek olarak gösterilebilir. Bu sözlerin dilde en az değişen öğeler olduğu, 1000 yılda bu

varlığın ancak aşağı yukarı %19'unun değiştiği, %81'inin yaşamını sürdürdüğü ileri sürülmüştür.

Dildeki herhangi bir sözcüğün temel söz varlığının bir üyesi olup olmadığı konusunda karar verebilmek için elde birtakım ölçütler vardır. Bu ölçütlerden biri, yukarıda değindiğimiz gibi, sözcüğün insanoğlunun yaşamında birinci derecede önemli kavramları yansıtmakta olmasıdır (göz, et, vermek, beş, içmek vb.). İkinci bir ölçüt olarak kimi dil bilimciler, bir sözcüğü türetme güçleri açısından ele alırlar. Türkçedeki "dış" ve "alt" sözcüklerini bu açıdan ele alacak olursak, bunların "dış satım, dış işleri, dış ülke, dış merkez, alt geçit, altyapı, alt yazı, alt sınıf" gibi birleşik şekilleri ile bu özelliği gösterdiğini görürüz.

Diğer bir ölçüt olarak da, öğenin anlaşılma ve kullanılmadaki genelliği olduğu söylenebilir. Bu, bir sözcüğü söyleyen ya da yazanın niteliğini ortaya koyan bölgesel, yaşa ilişkin, toplumsal ya da meslekle ilgili belirtilere karşı yansız oluşudur. Ölçütler arasında bir sözcüğün çeşitli anlam aktarmalarıyla kullanım alanı genişletme gücü ile çeşitli deyimler arasında bu deyimlere temel olarak kullanılması da sayılmaktadır. Türkçedeki "göz, el, yüz, iç, ekmek vb." öğeler her iki ölçüt için de yeterli örneklerdir. (Aksan 1990c: 19-21).

2.5.2. Yabancı Sözcükler

Yukarıda da değinildiği gibi, toplumların çeşitli nedenlerle birbirleriyle etkileşimleri sonucu aralarında sözcük alışverişi yaşanması doğaldır. Zira aksi dununda, o toplumun dış dünya ile iletişimini koparmış olduğu düşünülecektir.

Ancak dillerin alfabelerinin, ses dizgelerinin, söz dizimlerinin farklı olması gibi nedenlerle bu alışveriş sırasında alınan yabancı sözcükler, yeni dilin özelliklerine uyum sağlamak için, bazı değişikliklere uğrayabilir. Mesela, Türkçede bulunmayan "w" ile "x" seslerinin bulunduğu bazı kelimelerde bu sesler, "ks", "v" harfleri ile karşılanmıştır: ekstra (extra), şov (show) gibi. Arapçadan alınma "ilim, ömür, tayin, zalim" gibi

sözcüklerde de benzer bir durum görülür. Yine Türkçede bulunmayan "j" sesinin kullanıldığı sözcükler aynen alınsa da halk dilinde "c" li şekilleri ile telaffuz edilmişlerdir; candarma, jimnastik, cilet gibi.

Bunlardan başka, Türkçenin temel niteliklerinden olan ses uyumuna uymayan sözcüklerden bir kısmı, ses uyumuna uydurularak söylenmiştir: Haste-hasta, mümkin-mümkün değişimi gibi.

Eğer bir yabancı sözcük, girdiği dilin ses ve biçim özelliklerine uymuşsa bunlar yerlileşmiş yabancı sözcük olarak adlandırılır. Yerlileşmemiş yabancı sözcüklerin sayısı da oldukça fazladır: televizyon, şampiyon, motive gibi.

Bir de, neredeyse bütün dillerde benzer şekilde adlandırılan "dolaşıcı sözcükler" vardır: şeker, çay, hamak gibi. Türkçede "şeker" adı verilen sözcüğe, Almancada "zucker", Fransızcada "sucre", İngilizcede "sugar" denilmiştir. (Aksan 1990c: 31-35).

2.5.3. Çeviri Sözcükler

Doğan Aksan, çeviri sözcüklerin; *"bir yabancı dilden olduğu gibi ya da bir bölümüyle çevrilen, yabancı dildeki örneğine benzetilerek dilde oluşturulan sözler, sözcük öbekleri ve benzerlerini"* içerdiğini belirtir.

Çeviri sözcükler aşağıdaki şekillerde karşımıza çıkabilir:

a. Tam Çevirme Sözcükler: Yabancı dildeki bir ifadenin birebir tercümesi ile oluşan sözcüklerdir. Kapak kızı (İng. cover girl), yuvarlak masa toplantısı (İng. round table meeting), ölü mevsim (Fr.morte saison) örneklerinde olduğu gibi. Tam çeviri sözcüklere genellikle terim oluştururken başvurulur. Hatta özel bir kullanım içeren bazı ifadelerin birçok dilde, çevrilerek karşılandığı görülmüştür: 2. Dünya Savaşı sırasında W. Chuchill'in doğu bloku ülkeleri için kullandığı İngilizce "iron curtain" benzetmesi, birçok dilde çeviri karşılıkları ile yerleşmiştir: Türkçede "demir perde", Almancada "eiserner Vorhang".

b. Yarı Çeviri Sözcükler: İki öğeden oluşan ifadelerin bir öğesinin çevirisinin yapılarak, ötekinin olduğu gibi aktarılması ile oluşan sözlerdir. İngilizce "to break record"un "rekor kırmak" şeklinde çevrilmesi gibi.

c. Bağımsız Çeviri Sözcükler: Yabancı öğelerin dilde onları aşağı yukarı karşılayan sözlerle çevrilmesi ile oluşan sözcüklerdir. Fransızca "baş, başkan" anlamındaki "chef" sözcüğü ile, "yapıt" anlamındaki "ceuvre" sözcüklerinden kurulmuş olan "chef d'ouevre" tamlamasının Türkçede Farsça "şah" ve Arapça "eser" sözcüklerinden yapılan "şaheser" tamlaması ile karşılanması gibi.

ç. Anlam Etkilenmesi: Yabancı bir örneğe göre yerli öğelerdeki anlamın başkalaşması ya da çeşitlenmesi. "Yıldız" sözcüğü, İngilizce karşılığı olan "star" sözcüğünden anlamca etkilenerek "tanınmış, parlak sinema sanatçısı" anlamını da kazanmıştır.

Bunların dışında, yabancı dildeki örneğine göre türetilen sözcükler (Arapça "Halik" ve "mahluk"a benzetilerek "yaratan" ve "yaratılmış" sözcüklerinin türetilmesi gibi.) ile bir çeviri öğenin sadeleştirilerek kullanıldığı örnekler de (Fransızca "jugement de valeur" ifadesinin "efkarı umumiye" şeklinde çevrilmesi, daha sonra da "kamuoyu" olarak sadeleştirilmesi örneğinde olduğu gibi.) mevcuttur. (Aksan 1990c: 35-37).

2.5.4. Kalıplaşmış Sözler

Kalıplaşmış sözler, genellikle ünlü kişilerin, sanatçıların bir olay dolayısıyla söyledikleri, dilde yerleşen ve çeşitli dillere çevrilerek genelleşen sözleridir. Bunlar, belli durumlarda önceden yaşanmış bir olayı anımsatarak, anlatımı güçlendirmek için kullanılır. Diyojen'in söylediği "Gölge etme, başka ihsan istemez." sözü değişik dillerde farklı anlatımlarla kullanılır. Aynı şekilde Sezar'ın "Sen de mi Brütüs?", Shakespeare'in "Olmak ya da olmamak" ifadeleri de kalıplaşmış kabul edilir. (Aksan 1990c: 39-40).

2.5.5. Deyimler

Deyim: *"Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür."* (Aksan 1990c: 37)

Korkmaz'ın deyim tanımı da şu şekildedir: *"Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği."* (Korkmaz 1992: 43)

Çotuksöken de deyimi; *"Genellikle öz anlamından farklı bir anlam içeren,iki ya da daha çok sözcükten oluşmuş, kalıplaşmış söz."* şeklinde tanımlar. (Çotuksöken 1991: 49)

Deyimler, atalarımızdan kalan en değerli armağanlardan biridir. Başlangıçta bir kişi tarafından söylendikten sonra, anlamsal ya da dilsel özellikler yüzünden beğenildiği, kullanıldığı ortamlarda sözü çarpıcı olarak belirttiği için halkça benimsenmiş, tutulmuş; konuşma ve yazıda yinelene yinelene günümüze değin gelebilmiştir.

Ömer Asım Aksoy, deyimlerin belli başlı özelliklerini şöyle sıralar (Aksoy 1993a: 38-39):

a. Deyimler kalıplaşmış ifadelerdir. Bu, sözcüklerinin eş anlamlıları ile de olsa, değiştirilemeyeceği anlamına gelir. Bu nedenle *"ayıkla pirincin taşını"* yerine *"ayıkla bulgurun taşını"* denilmez.

b. Deyimler kısa ve özlü anlatım araçlarıdır: *"kel başa şimşir tarak", "dil dökmek"* gibi.

c. Deyimler, genellikle birden fazla sözcükten oluşan gruplardır. Ancak bu konuda dil bilimciler farklı görüşler içindedir. Ömer Asım Aksoy deyimlerin en az iki sözcükten ibaret olduğunu söylerken (Aksoy 1993a: 39) Aksan *"akşamcı, kaşarlanmış, sudan, gözde, gedikli"* gibi örnekleri tek sözcükten oluşan deyimler olarak kabul eder (Aksan 1990c: 38*)*. Bunun yanında cümle hâlinde olan deyimler de vardır.

ç. Cümle hâlinde olan deyimler atasözleri ile karıştırılabilmektedir. Deyimlerin atasözlerinden farkı, bir hüküm belirtmemesi, genel kural niteliğinde olmayıp bir

durumu, kavramı hoş, dikkat çekici bir anlatımla ifade etmeye çalışmasıdır. Atasözleri ise ders ve öğüt verme amacındadır.

Deyimler, farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Bir sözcük grubunun deyim olup olmadığını anlamak için deyim türlerine bakmak faydalı olacaktır. (Aksoy 1993b: 497-509):

a. Deyimlerin en önemli kısmını sözcükleri mecaz anlamda kullanılanlar oluşturur: *"abayı yakmak", "eli açık", "ipe un sermek"* gibi.

b. Bazı deyimler, iki yargıdan oluşur ve kendi içinde kafiyelidir: *"Allah'tan sıska, ne yapsın muska.", "Babamın adı Hıdır, elimden gelen budur.", "Ya herrü, ya merrü."* gibi.

c. Bazı deyimler ise öykü ya da konuşma şeklinde olur: *"— Tencere dibin kara — Seninki benden kara.", "Deveye, boynun eğri, demişler; nerem doğru ki, demiş."* gibi.

ç. Bir öyküye ya da bir olaya dayanan deyimler de vardır: *"Baklayı ağzından çıkarmak", "Ye kürküm ye.", "Yorgan gitti kavga bitti."* gibi.

d. Bir kısım deyim ise âdet, inanış ve gelenekleri bildirir: *"Ağzından yel alsın", "Büyük sözüme tövbe", "Nazar değmesin"* gibi.

e. Bazı deyimler anlatım güzelliği düşünülmeyerek oluşturulmuştur: *"Canı isterse", "Olan oldu", "boğaz tokluğuna"* gibi.

f. Kimi deyimler belli dil bilgisi kurallarıyla değil, özel biçimlerle kurulmuştur: *"aç açına", " ayak üstü"* gibi.

f. Bazı deyimler de eksiltili anlatım şeklindedir: *"er geç"* (erken ya da geç olarak), *"kan kırmızı"* (kan gibi kırmızı), *"ne fayda"* (ne faydası var) gibi.

g. Aynı sözcüğün tekrarlanması dışında bir kısım ikileme de deyim kabul edilir: *"açık saçık", "bet beniz", "kaba saba"* gibi.

ğ. Bir sözcükle yardımcı eylemden oluşan söz grupları, bu sözcükler bir arada kullanıldığında yeni bir anlam ortaya çıktığı için deyim kabul edilir: *"abayı yakmak", "önem vermek", "rahatına bakmak", "yas tutmak"* gibi.

2.5.6. Atasözleri

Atasözleri, eski tabiriyle darbımeseller, *"Anonim karakter taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış sözlerdir." (Korkmaz 1992: 15)*

Türk kültürü içerisinde atasözlerinin kutsal ve inandırıcı bir yeri vardır.

Atasözleri, toplumun ortak düşünce, kanı ve tutumunu yansıtır; insanlara yol gösterir. Bir atasözüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargıçtır. (Aksoy 1993a: 15).

Ömer Asım Aksoy, atasözlerinin özelliklerini şöyle açıklamıştır. (Aksoy 1993a: 15-20):

a. Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir. Bir atasözünün sözcükleri başkalarıyla değiştirilemez, söz diziminin şekli de bozulamaz. *"Derdini saklayan derman bulamaz."* atasözünde "derman" yerine "ilaç" sözcüğü konulamayacağı gibi. *"Çalma elin kapısını, çalarlar kapını."* atasözü de "Elin kapısını çalma, kapını çalarlar." şeklinde söylenemez.

b. Atasözleri az sözcükle çok şey anlatır, kısa ve özlüdür: *"Dikensiz gül olmaz."*gibi.

c. Atasözlerinin çoğu bir, iki cümleden oluşur: *"Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.", "Vakit nakittir.", "Dost ile ye iç, alışveriş etme."* gibi.

ç. Bazı atasözleri sosyal olayların uzun bir gözlem ve deneme sonucu nasıl olduklarını anlatır: *"Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.", "Minareyi çalan kılıfını hazırlar.", "Parayı veren düdüğü çalar."* gibi.

d. Atasözleri doğa olaylarının oluşumunu da aktarır: *"Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.", "Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden."* gibi.

e. Atasözlerinin bir kısmı, toplumsal olayların oluşunu anlatırken insanlara ders de verir: *"Ağlamayan çocuğa meme vermezler.", "Öfke ile kalkan ziyan ile oturur."* gibi.

f. Denemelere ve mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlâk dersi ve öğüt veren atasözleri de vardır: *"Ayağını yorganına göre uzat.", "Bugünün işini yarına bırakma."* gibi.

g. Bazı atasözleri bilgece düşünceler bildirerek yol gösterir. *"Korkunun ecele faydası yoktur.", "Can bostanda bitmez."* gibi.

ğ. Bazı atasözleri de töreleri ve gelenekleri bildirir: *"Kızını dövmeyen dizini döver.", " Kız beşikte, çeyiz sandıkta."* gibi.

h. İnanışları bildiren atasözleri de vardır: *"Baykuşun kısmeti ayağına gelir.", "Akacak kan damarda durmaz."* gibi.

ı. Bazı atasözlerinin birkaç şekli ya da bölgelere göre değişebilen şekilleri vardır: "Denize düşen yılana sarılır." atasözünün *"Denize düşen yosuna sarılır."* şekli de kullanılır. *"Keskin sirke kabına zarardır."* atasözü ise bazı bölgelerde *"Keskin sirke küpüne zarardır."* şeklinde yaygındır.

2.5.7. Terimler

Söz varlığının başka bir alanı ise terim anlamlı sözcüklerdir. *"Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah."* (TDK 2005a: 1959). *"Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad."* (Korkmaz 1992: 149) şeklinde tanımlanan terimler, dilbilgisi ve söz dizim bakımından dildeki herhangi bir sözcükten ayrı sayılmasa da, anlam bakımdan karmaşık bir içeriğe sahiptir. Tek bir

sözcük olmasına rağmen bu kavramlar, bazen başlı başına bir cümle özelliğini ve görevini taşırlar.

Terim kavramı için kesin bir sınır çizme olanağı yoktur. Bununla birlikte terimlerin genel nitelikleri şu şekilde özetlenebilir: (Zülfikar 1991: 20-23):

a. Terimler genel olarak tek anlamlı öğelerdir: üçgen (geometri terimi), toplardamar (tıp terimi), çekim (dil bilgisi terimi) gibi.

b. Terimler türetilirken, yeni beliren ya da yerlileştirilmek istenen kavramlar karşılanırken şu yollara başvurulmaktadır:

Dilin kendi öğelerine yeni anlamlar yükleme yoluyla: köprü (dişçilik terimi), diş (marangozluk terimi) gibi.

Birleşme yoluyla: tekel, bilgisayar, atardamar gibi.

Dilin unutulmuş, bazen de lehçe ve ağızlarında yaşayan öğelerinin yeniden canlandırılması yoluyla: nicelik, nitelik, alan, tanık gibi.

Başka dillerden çeviriler yoluyla: fizik ötesi, bilim kurgu, ısıölçer gibi.

Dilin kendi kök ve ekleri ile türetme yoluyla: saplantı, asalak, önlem gibi. Türetme yolu dillerin kendilerine yeterli bir kültür diline dönüştürülmesi için en geçerli ve en gerekli yoldur.

c. Terimler bazı yönleri ile genel dilde kullanılan öteki sözcüklerden ayrılırlar. Terim dışında kalan herhangi bir sözcük bir cümlede, yanında bulunduğu sözcüklere göre anlamca ve görevce değişikliğe uğrayabilecekken, terimlerde böyle bir durum söz konusu olmaz. Terimlerin anlamları sabittir ve cümle içinde olsa bile değişik anlamlarda kullanılamaz.

ç. Terimler halkın söz varlığında yer almaz ama halk ağzında kullanılıp da sonradan terim özelliği kazanmış sözcükler vardır. Öte yandan halk arasında çeşitli sanat erbabının (kuyumcu, demirci gibi) kullandığı, o sanata ait sözcükler terim sayılır.

d. Gündelik dilde sık geçen bir sözcüğün terim olarak kullanılması söz konusu olabilir. Çünkü sözcüklerin temel, mecaz ve yan anlamlarının dışında bir de terim anlamları vardır. “Bunda benim bir suçum yok.” cümlesinde “suç” sözcüğü “kabahat” anlamındadır. Hukukun “kanunlara aykırı davranış, cürüm” diye tanımladığı “suç” ise terimdir.

2.5.8. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)

Bu sözler, toplum ilişkileri sırasında günlük hayatta çeşitli durumlar için kullanılması adet olan ifadelerdir. İlişki sözleri bakımından Türkçe dikkati çekecek ölçüde zengindir: “Teşekkür ederim!”, “Sizden iyi olmasın!”, “Geçmiş olsun.”, “Kolay gelsin!”, “Bir yastıkta kocayın.”, “Ellerinizden öper.” gibi. (Aksan 2004: 34)

Ömer Asım Aksoy, birtakım dualar, beddualar, sövgüler, bilmeceler ve tekerlemelerin de kalıp sözler olduğunu ifade eder: “Canı sağ olsun.”, “Allah cezasını versin.”, “Çok yaşa.” gibi. Aksoy, bunlardan deyim özelliği gösterenlerin deyim sayılabileceğini de ekler: “Eline sağlık”, “Gözünü toprak bürüsün” gibi. (Aksoy 1993a: 54).

Çocuğunu sevdiğimiz bir kimseye “Allah bağışlasın.” ya da “Allah analı babalı büyütsün.” dediğimizde ya da bize su veren bir kişiye “Su gibi aziz ol.”, yeni bir elbise alana “Güle güle giyin.” temennilerini ilettiğimizde dilin bu imkânından faydalanmış oluruz. (Aksan 2001a: 122-123).

2.5.9. Tekrar Öbekleri

Türkçede anlatıma güç katan özelliklerden birisi de tekrar öbekleridir. Tekrar öbeği: “Ya yakın veya zıt anlamlı aynı cins iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ya bir kelimenin ilk sesinin /m/ sesiyle değiştirilerek tekrar edilmesi ya da bir kelimenin ilk

hecesinin üzerine /m, p, r, s/seslerinden birinin ilave edilerek kelimeyle birlikte söylenmesi yoluyla oluşturulan kelime öbekleridir." (Delice 2003: 31)

İbrahim Delice, tekrar öbeklerini şu gruplar altında inceliyor:

a. Aynen Tekrar Öbeği: Aynı kelimenin tekrarlanması yoluyla yapılan öbeklerdir: kapı kapı, hızlı hızlı gibi.

b. Yakın Anlamlı Tekrar Öbeği: Yakın anlamlı kelimelerin tekrarlanmasıyla oluşan öbeklerdir: eğri büğrü, toz toprak gibi.

c. Zıt Anlamlı Tekrar Öbeği: Zıt anlamlı kelimelerin tekrarlanmasıyla oluşan öbeklerdir: iyi kötü, aşağı yukarı gibi.

ç. Farsça /be, â, ender/ ile Yapılan Tekrar Öbekleri: ay be ay, öz be öz, hîç ender hîç, leb â leb gibi.

d. Sayılı Tekrar Öbeği: Sayı ifade eden kelimelerin küçükten büyüğe sıralanmasıyla oluşturulur: üç beş kişi, beş on kuruş gibi.

e. Edatlı Tekrar Öbeği: Bağlama edatlarıyla oluşturulan öbeklerdir: ancak ve ancak, güzel mi güzel gibi.

f. Bir Kelimesi Anlamlı Tekrar Öbeği: Sadece bir kelimenin anlamlı olduğu öbeklerdir: eski püskü, estek köstek gibi.

g. Aralıklı Tekrar Öbeği: Araya başka biçimbirimler alarak tekrarlanan öbeklerdir: *"Gitmek gözlerinde gitmek sürgüne"* örneğinde "gitmek… gitmek" gibi.

ğ. İlaveli Tekrar Öbeği: İlaveli tekrar öbeği ikiye ayrılır:

1. 'M' İlaveli Tekrar: Ünsüzle başlayan bir kelimenin ilk harfinin 'm' ünsüzü ile değiştirilmesi ya da ünlü ile başlayan bir kelimenin başına 'm' sesinin getirilmesiyle oluşturulur. Az da olsa bu durum farklı seslerle de karşılanabilir: adam madam, su mu, bakkal çakkal, sıkı fıkı gibi.

2. Hece İlaveli Tekrar: Kelime başına bir veya iki hece ilavesiyle yapılır: dümdüz, sapsarı gibi. Hece ilaveli tekrarları bazı dilbilimciler pekiştirmeli sıfatlar diye tanımlamaktadır. (Delice 2003: 32-34)

2.5.10. Argo

Doğan Aksan söz varlığının içerdiği öğeler arasına argoyu almamış olsa da çalışmamızda bu konu üzerinde de durulması gerektiği düşünülerek argo kullanımlar belirlenmiştir.

Söz varlığının önemli bir kısmını oluşturan argo geniş anlamıyla, *"Bir meslek topluluğu arasında kullanılan özel sözdür." (Aksoy 1993: 51)*

Argo, Türkçe sözlükte şu şekilde tanımlanmıştır: *"1. Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin kullanıldığı söz veya deyim. 2. Kullanılan ortak dilden ayrı olarak aynı meslek veya topluluktaki insanların kullandığı özel dil veya söz dağarcığı, jargon. 3. mec. Serserilerin, külhanbeylerinin kullandığı söz veya deyim."* (TDK 2005a: 117)

Halil Ersoylu argoyu *"Toplumsal yaşayışta var olagelen değişik kültür tabakalarına, farklı iş kollarına, meslek alanlarına ait bulunan ve kendi aralarında, hayatın veya mesleklerinin vazgeçilmez ihtiyaçları dolayısıyla birbirlerine kaçınılmaz, kopmaz bağlarla bağlı olan insanların oluşturdukları bir tür özel." şeklinde tanımlar.* (Ersoylu 2004: 13)

> *"Günümüzde argonun sınırlarını çizmek, hangi kelimelerin veya deyimlerin kesin olarak argo olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Argo kavramlar için bazı kıstaslar olmasına ve ilgili kaynaklarda bazı belirleyici ölçüler konulmasına, tanımlar yapılmasına rağmen argo kavramına yakın anlamlar ifade eden şu kavramlar arasında: "Argo (pis argo, yüksek argo, genel argo, özel argo); jargon; mecaz; kinaye; deyim; kaba dil; kaba veya aşağılık dil; özel dil; teklifsiz konuşma; teklifsiz dil; halk dili; alay, şaka ve hakaret yollu ifadeler; apaş dili; külhanbeyi dili (ağzı); tulumbacı ağzı; ayaktakımı ağzı; kayış dili;*

lisân-ı erâzil; lisân-ı hazele; kaba, küfürlü kelime ve deyim" kesin bir sınır çizmek kolay değildir. Bu kavramların aralarında bariz farklar ve belirli nüanslar olmakla birlikte bunları birbirinden ayırmak da pek mümkün değildir. Çünkü bu kelime ve kavramlar muhtelif yerlerde hatta bu işin uzmanları tarafından bile birbirlerinin yerine kullanılıyor. Kısaca neyin argo olup, neyin argo olmadığını belirlemek oldukça zordur. Bu konu her zaman tartışmaya açık kalacaktır. Çünkü herkes tarafından kabul edilebilecek kıstaslara sahip değiliz" (Arslan 2004: 27)

3. ROMANDA SÖZ VARLIĞI

3.1 Yabancı sözcükler

Çalışmamızda yabancı sözcükler tespit edilirken, bu tür sözcüklerin kökenleri ya da romandaki sayıları üzerinde durulmamıştır. Sadece okuma sırasında anlaşılması zor olduğu düşünülen sözcükler belirlenmiştir. Bunların dışındaki sözcükler halk tarafından benimsendiği için Türkçeleşmiş kabul edilerek çalışmamızın dışında tutulmuştur.

Âlicenap 222: (Arapça) Cömert.

"Peygamber Efendimiz âlicenaptır."

Berzah 254: (Arapça) Sıkıntılı yer.

"Bela değil, belanın berzahı!"

Fehim 196: (Arapça) Anlama, kavrama.

"Övkemden heçbir şeyin fehminde değilim ki…"

Fent 170: (Farsça) Düzen, hile.

"Bir fendile oğlumu odaya çektirip eli kolu bağlı dövdürdü."

Feyl 96: Akıl, düşünce.

"Elin insanı bırakır mı seni kendi feyline?"

Hav 223: (Arapça) Kadife, çuha, yün vb.nin yüzeyindeki ince tüy.

"Havı dökülmüş,renkleri uçmuş bir kilim heybe sarkıyordu atta."

İçtima 27: (Arapça) Askerlerin silahlı ve donatılmış olarak toplanmaları.

"Bir boru çalar, içtima ederiz."

İktiza 230: (Arapça) Gerekli olma, gerekme.

"Yalnız, muhtardır, çağırdı mı gitmesi iktizadır."

İzan 182: (Arapça) Anlayış, anlama yeteneği.

"Onu sen kendi aklına, kendi izanına sor."

Kavi 11: (Arapça) Dayanıklı, güçlü, zorlu.

"Bütün bentleri kavileştirdim."

Kelp 231: (Arapça) Köpek.

"Oşt de şu keple."

Leyli 199: (Arapça) Gece ile ilgili olan, karanlık.

"Leyli gecenin yarısına geldik."

Muaşeret 186: (Arapça) Birbiriyle toplumsal ilişkiler içinde bulunma.

"Ders bunlar. Muaşeret."

Mücrim 244: (Arapça) Suçlu.

"Benim nazarımda büyük bir mücrimdir."

*Müddeyum (*müddeî-i umûmi*)195:* (Osmanlıca) Savcı.

"Hakimden kıskanırsın karını.dahi müddeyumdan."

Müsellah 82: (Arapça) Silahlı.

"Bekçiyi müsellah yollarım valla."

Sahtiyan 187: (Farsça) Tabaklanmış, boyanmış, cilalı deri.

"Sarı sahtiyan çizmelerini çekmişti."

Sakıt 241: (Arapça) Düşen, düşmüş.

"Namazı sakıt oluyordu."

Sarfınazar 197: (Arapça) Vazgeçme.

"Çok çocuk doğurmaktan şiddetle sarfınazar edip…"

Şavk 204: (Arapça) Işık,parıltı.

"Ahır belli belirsiz şavkardı."

Teneşir 219: (Farsça) Üzerinde ölü yıkanan ayaklı tahta, salacak.

"Teneşiri getirip koymuşlardı avlunun ortasına."

Tevekkül 221: (Arapça) Herhangi bir işte elinden geleni yapıp daha sonrasını Allah'a bırakma.

"Hutbemiz tevekküle dairdir."

Vasıf 246: (Arapça) Bildirmek, anlatmak.

"... senin vasfettiğin şekilde dövülmemiştir."

Zillet 261: (Arapça) Hor görülme, alçalma.

"... bunca zulme, zillete nasıl dayanıyorsun..."

Zuhur 199: (Arapça) Ortaya çıkma, görünme, belirme, baş gösterme, meydana çıkma.

"Eğer bir zorluk zuhur ederse habar verin."

3.2. Çeviri Sözcükler

Doğan Aksan, çeviri sözcüklerin; *"bir yabancı dilden olduğu gibi ya da bir bölümüyle çevrilen, yabancı dildeki örneğine benzetilerek dilde oluşturulan sözler, sözcük öbekleri ve benzerlerini"* içerdiğini belirtir. (Aksan 1990c: 35-37).

Çalışmamızda çeviri sözcüklere yer verilmemiştir. Bunun sebebi; bu çalışmanın amacının yabancı dillerin etkisini belirlemek değil, özellikle kaynaklara geçmemiş söz varlığı öğelerini tespit etmek olmasıdır.

3.3. Kalıplaşmış Sözler

Kalıplaşmış sözler, genellikle ünlü kişilerin, sanatçıların bir olay dolayısıyla söyledikleri, dilde yerleşen ve çeşitli dillere çevrilerek genelleşen sözleridir. Bunlar, belli durumlarda önceden yaşanmış bir olayı anımsatarak, anlatımı güçlendirmek için kullanılır. (Aksan 1990c: 39-40).

İncelediğimiz romanda bu şekilde kalıplaşmış sözlere rastlanmamıştır.

3.4. Deyimler

Bu bölüme alınan deyimler, kaynaklara geçmiş deyimlerdir. Bunlar, kaynakça bölümünde verilen deyim sözlükleri ve Türkçe sözlük göz önünde bulundurularak anlamlandırılmıştır.

Aç gözlü 134: Doyma bilmeyen; gerekenden çok yiyecek, mal elde etmek isteyen.

"Nasıl yemek yaptığımı hem bu kaymakam efendimize hem de gurulun aç gözlü üyelerine bir gözel gösteririm."

Açık vermek 62: Ortaya çıkmaması gereken şeyi farkında olmadan belli etmek.

"Açık verme kimseye…"

Adam yerine koymak 67: Bir kimseye, değeri olmadığı halde değer vermek.

"Bizi adam yerine koymadın emme, temelin bu halini bir gör de aklın başına gelsin yarın, dürzü Haceli."

Adını almak 22: Sevilip sayılan bir kişinin adının verilmesi.

"Adını aldığım bir Bayram emmim vardı."

Ağır basmak 228: Bir işte etkili olmak, gücü üstün gelmek, istediğini yaptırmak.

"Kara Bayram ağır bastı bu işte."

Ağıt düzmek 99: Ölen bir kimsenin gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını, büyük felaketlerin acılı etkilerini söz veya ezgi ile dile getirmek.

"Taşlar yas tutmuyor, kerpiç çukurunda ala kurumuş kerpiçler ağıt düzmüyordu."

Ağız aramak 185: Öğrenilmek istenilen şeyi söyletecek yolda dil kullanmak.

"Akşamda sabahta filan ağzınızı da arar."

Ağzına bakmak 203: Ne diyeceğini beklemek.

"Bir küçük ümitle ağzına baktığı adamlar yüreğini serinletecek söz konuşmuyorlardı."

Ağzından çıkanı kulağı işitmemek 248: Sözlerini tartmadan, düşünmeden, öfke içinde, nere varacağını hesaplamadan konuşmak.

"Ağzında çıkanı kulağın işitsin."

Ağzına yakıştırmak 218: Doğru ve yerinde söz söylemek.

"Ağzına yakıştırır Ağali dayımız lafı."

Ağzının içi kurumak 114: Çok heyecanlanmak.

"Ağzının içi kurudu."

Ah çekmek 123: Hayıflanmak.

"Sonra ah çekti."

Ahı yerde kalmamak 201,207: Yaptığı ilenme (beddua) er geç etkisini göstermek.

"Fukaranın ahı yerde kalmasın."201

Akıl sır ermemek 95, 197: Bir işin gizli yönlerini, niteliğini, asıl sebebini anlayamamak.

"Akıl sır erdiremedim ben bu işlere."95

Akıllı uslu 75: Taşkın davranışları olmayan, dengeli, kendi halinde.

"Akıllı uslu bir laf konuş da hisse kapalım."

Aklı başına gelmek 67, 159, 255: Zarar gördüğü işlerden uslanıp akıllıca davranmak.

"Birden aklı başına geldi."67

Aklı çıkmak 114: Kötü bir sonuç meydana gelecek diye çok korku geçirmek.

"Aklı çıkıp gidecekti sanki buradan."

Aklı ermek 28, 59, 73, 75, 78, 131, 178, 196, 238: Ne olduğunu anlayabilmek.

"Senin aklın ermez."28

Aklına gelmek 27, 151, 217: Hatırlamak.

"Gine mi çocuk dedin de aklıma geldi Haççа."27

Aklını başına toplamak 80, 168, 184: Mantıksız, ölçüsüz davranışlarda bulunmaktan kendini kurtararak akıllıca bir yola girmek.

"Aklını başına topla Kara Bayram, köylü milleti kendi feyline yaşamayacak bundan kelli."80

Aklını çelmek 197: Düşüncesine etki yaparak onu istediği yola sürüklemek.

"Dertli Irazca'yla Kara Bayram'ı bir köşeye çekip akıllarını çelmek. Başka yolu yok."

Aklını oynatmak 123: Delirmek.

"Yoğsam aklını mı oynattın?"

Altta kalmamak 26: Yapılanlara misliyle karşılık vermek.

"Heç altta kalmıyor."

Arada kalmak 250: Anlaşamayan iki tarafı uzlaştırmak üzere araya girme yüzünden güç duruma düşmek.

"Urus bir yana, ben de İsviçre gibi ikisinin arasında kalıyorum."

Ardına düşmek 129, 179, 258: Bir kişinin gittiği yoldan gitmek.

"Oğlanın ardına düştü de gitti karı."129

Arkası olmak 28: Zora düştüğünde destek alabilecek birilerinin olması.

"Arkan olacak."

Atıp tutmak 241, 258: Birisinin arkasından ileri geri konuşmak, kötü sözler etmek.

"Hem namaz kıldı, hem 'hayırsız' oğullarına atıp tuttu."241

Ayağa kalkmak 257: Merak ya da korku nedeniyle bir yere toplanmak.

"Sultanca'nın mahallesi ayağa kalkmıştı."

Ayağını denk almak 82, 82, 252: Birilerinin kendisine karşı yapacakları muhtemel kötülüklere karşı uyanık davranmak, tedbirli olmak.

"Hemi de köyün içinde ayağını denk al bundan sonra."82

Ayağını sürümek 118: Halk inanışına göre birinin gelmesi, ardından başkalarının da gelmesine yol açmak.

Haceli ayağını sürüyüp gelmişti ev yerindeki yatağının yanına."

Ayak basmak 95: Bir yere basmak.

"Buraya da ayak basma bir daha."

Ayranını kabartmak 145: Öfkelenmek, kızıp bağırmak; coşmak.

"*Köylünün ayranını kabartmaya gelmez."*

Baskın çıkmak 94: Üstünlüğünü göstermek.

"Alanlı Ayşa'nın kızı benden baskın çıktı, geldi oturdu evinize."

Baskın yapmak 194: Düşmanına ansızın saldırmak.

"Köy gurulu evimize baskın yaptı."

Baş başa bırakmak 125: Görüşmeleri için iki kişiyi, yalnız bırakmak.

"Bunları baş başa bırakmalı, diye bir daha düşündü Irazca."

Baş başa vermek 142: Birbirinin düşüncesinden yararlanmak üzere birkaç kişi toplanıp bir konuyu görüşmek, bir konuda dertleşmek.

"Muhtarla Ağali baş başa vermişlerdi."

Başı bozulmak 225, 255: Karısı ölmek.

"Az daha başı bozuyordu."225

Baş edememek 223: Gücü yetmemek, başarı kazanamamak, bir işi başarmakta zorluk çekmek.

"Fakat bu Erle ovasına koca bir hastane açsan işini baş edemezsin."

Başıboş (bırakmak) 59: Bir kimsenin üzerindeki denetimi ve gözetimi kaldırmak, kendi bildiğine bırakmak.

"Hepsinin başıboştu."

Başına çorap örmek 174: Bir kimseye, haberi olmadan, kötü duruma sokucu davranışta bulunmak, alt etmek için gizlice plân kurmak.

"Ben onun başına bir çorap öreyim de görsün."

Boğazına düğümlenmek 211: Çekilen acı yüzünden sesin çıkmaması.

"Bayram'ın boğazına, gözyaşları kadar acı bir hıçkırık geldi durdu, düğümlendi."

Boyun eğmek 181: Güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmek.

"Zayıf, ödlek, cılız, komşular boyun eğerler."

Burnundan solumak 162: Çok öfkelenip sinirlenmiş olmak.

"Burnundan burnundan soluyordu."

Burnunun dibini dikilmek 51: Çok yakınında durmak.

"İyice vardı, burnunun dibine dikildi Haceli'nin."

Burnunu büyütmek 35: Kibirlenmek, böbürlenmek, büyüklenmek.

"Burnunu büyütme gel şunların dedim kendi kendime."

Burun kıvırmak 245: Önem ve değer vermemek, küçümsemek, beğenmemek.

"Muhtar usulca burnunu kıvırdı, acı bir şey yemiş gibi."

Can yakmak 240: Bir kimseyi büyük zarar ve ziyana sokmak.

"Düşmanın canını yakmaya bir fırsat geçtiyse ele, onun da kıymatını biliyor biliyor bizim kuş kafalı Bayram."

Canı çekmek 214: İstek duymak.

"Canı çekiyor."

Canı çıkmak 175: Ölmek.

"Bu ninemin canı çıksın."

Canı yanmak 236: Bir zarara uğramak.

"Kara Bayram'ın canı yandı."

Can almak 153, 175: Öldürmek.

"Güpegündüz can almaya geldiler."153

Can gelmek 88: Gücünün yerine gelmesi.

"Ye de kollarına can gelsin."

Ciğerine işlemek 183: Duygulanmak, etkilenmek, dokunmak.

"Adamın ciğerine işlesin."

Çek arabanı 94: Çekil git buradan, hadi bakalım.

"Öyleyse çek abranı!"

Çene yormak 249: Boşuna söyleyip durmak.

"Sabahtan beri çene yoruyorum."

Çıngar çıkarmak 106, 136: Bir bahane bulup kavga çıkarmak.

"Selamı bahane eder de vakitsiz bir çıngar çıkarır."106

Çocuk düşürmek 173, 180: Gebe kadın çocuğunu vaktinden önce ve ölü olarak doğurmak, düşük yapmak.

"Gelinimizin çocuğu düşmüş."173

Dalıp gitmek 194, 216: Düşünceli bir hal almak.

"Deli Hüseyin, muhtarın böyle dalıp gitmesini iyi görmedi."194

Damarına basmak 140: Bir kimseyi duyarlı bulunan bir konuya dokunup kızdırmak.

"Damarına basarsan herkes yüreklenir."

Damdan düşer gibi 133: Birdenbire ve yersiz.

"Damdan düşer gibi, diye düşündü."

Defterini dürmek 34, 173: İşine son verilerek bir yerden uzaklaştırılmak.

"Bir defterlerini dümüyor şunların."34

Demir atmak 109: Bir yerde uzun süre kalmak.

"Çok çirkin demir attılar."

Dengi dengine 122, 126: Herkes kendine denk olanla.

"Dengi dengine derler ya…"122

Derin bir nefes almak 249: İşlerin umduğu gibi sonuçlanması neticesinde rahatlamak.

"Derin bir nefes aldı."

Dili varmamak 179: Bir sözü söylemeye gönlü razı olmamak.

"Ocak demeye dil varmaz."

Dile düşmek 124: Hakkında dedikodu yapılmak.

"Köyün diline düşüreceksin beni!"

Dili dönmemek 258: Bir sözü doğru ve düzgün söylemeyi beceremmemek, yanlışsız konuşamamak.

"Bir şeyler söylemek istiyordu, dili dönmüyordu."

Dili kurumak 168: Sıkıntı içinde olmak.

"Dili kurudu."

Dili tutulmak 72: Herhangi bir sebepten ötürü söz söyleyemez duruma gelmek.

"Ulan diliniz mi tutuldu?"

Dilinde tüy bitmek 65: Sık sık söylemekten bıkmak, usanmak.

"Söyleye söyleye dilimde tüy bitti de bir hela yaptıramadım."

Dilinden kurtulamamak 31: Yaptığı bir kabahatten ötürü sürekli olarak, bir kimsenin sitem, eleştiri ve sataşmalarına uğramak.

"Ahmet'in de dilinden kurtaracaktı kendini."

Dilini yutmak 71: Büyük bir korku, şaşkınlık ya da sevinç karşısında konuşamaz hâle gelmek.

"İşin içine para lafı katılır katılmaz dillerini yuttular."

Diş geçirememek 209: Etkisiz kalmak, güç yetirememek, hükmünü yürütüp sözünü dinletememek.

"Bileği kuvvetli zalime hökümet de diş geçiremiyor."

Dişine göre 55: Yapabileceği, gücünün yeteceği, becerebileceği, uygun bir durumda.

"Beni tam dişine göre buldun tabiî."

Dişini sıkmak 94, 243: Darlığa, sıkıntıya dayanmak; her türlü zorluğa katlanmak.

"Dişini sık, gönlünü susturmaya bak eyi kötü."94

Dosta düşmana (karşı) 12, 124, 218: Dost üzülmesin, düşman sevinmesin diye.

"Hem de dosta düşmana bir gösteriş olmuş olur."12

Dört ayak üstüne düşmek 26, 253: Tehlikeli bir durumdan hiç zarar görmeden kurtulmak.

"Nerden atarsan at kedi gibi dört ayağının üstüne düşüyor."26

Dünya başına yıkılmak 230: Dara düşmek, felâkete uğramak, umutlarını yitirmek, çok üzülüp acı çekmek.

"Dünya başına yıkılıyordu."

Dünyadan elini eteğini çekmek 56: Bir kenara çekilip toplum ile ilişkisini kesmek, toplumun yaşayışına karışmaz olmak, daha çok ibadetle meşgul olmak ve dünya işleriyle ilgilenmez olmak.

"Mapusluk dünyadan elini eteğini çekmek demektir."

Dünyaya kazık çakmak 78: Ölmeyecek gibi uzun yaşamak.

"Biz bu dünyaya kazık çakıcı değiliz."

Düşman kesilmek 22, 179: Düşman olmak, düşman gibi görünüp tavır almak.

"O günden beri Güroluk çamlığının tekmil yılanları bizim takıma düşman kesilmişler."22

El kaldırmak 51, 156: Kendisinden büyüğe vurmak için elini kaldırmak.

"Bazen suratının ortasına kocaman bir yumruk kondurup şu kocakarıyı yıkmak geçiyordu kafasından, ama bir türlü elini kaldıramıyordu."51

El kapısı 204: Bir kızın gelin gittiği ev.

"Ah el kapıları, ah!"

Eloğlu 26, 239: Yabancı.

"Elin oğlu atınan gelmez."26

El yordamıyla 65, 65: Tahminlerine, sezgilerine dayanıp elle yoklayarak.

"Ahır kapısını el yordamıyla açtı."

Ele almak 31, 86: Bir şey üzerinde çalışmaya başlamış olmak.

"Harımın işlerini bitirince hemen bunu ele alcaktı"31

Eli ayağı dolaşmak 146,158: Telaştan, heyecandan ne yapacağını şaşırarak düzensiz, karışık iş yapmak.

"Elini ayağını dolaştırıyordu."146

Eli ayağı titremek 20, 126: Çok korkmak.

"Ahmet'in eli ayağı titriyordu."20

Eli kolu bağlı olmak 116: Yapması gereken işi, engeller yüzünden yapamaz durumda olmak.

"Elin kolun bağlı gibi…"

Eli para görmek 30: Daha önce kazancı yokken artık para kazanmaya başlamak, para sıkıntısından az çok kurtulmak.

"Ay geçer, yıl geçer eli bolca bir para görmez."

Eli olmak 91: Kötü bir işte gizli bir ilgisi etkisi bulunmak.

"Bayram'ın hiç eli yok onda."

Elinden gelmek 208: Yapabilmek.

"Elinden geleni esirgeme gözünü seveyim."

Elinden tutmak 255: Destek olmak, ilerlemesi için yardımda bulunmak.

"Hiç elinden tutanın olmayacak."

Eline ayağına kapanmak 194: Ayaklarına kapanıp bir dilekte bulunmak.

"Ulan baktım, kaymakam ata binmiş, ben eline ayağına kapanırım."

Eline düşmek 211: Birine muhtaç olmak.

"Kimseyi hoşlanmadığı, hazzetmediği bir adamın eline düşürmesin."

Eline fırsat geçmek 255: Aklından geçenleri gerçekleştirebileceği şartların oluşması.

"Eline fırsat geçince yapacağını yapacaksın."

Elini kana bulamak 121: Birini öldürmek veya yaralamak.

"Bu yaştan sonra benim elimi kana bulayacak."

Elinin tersiyle itmek 124: Verilenleri kabul etmemek.

"Elinin tersiyle itiyordu onu."

Emek çekmek 149: Bir şeyin meydana gelmesi için özenle ve çok çalışmak.

"Emek çekmiş, ter dökmüştü."

Emir kulu 239: Kendisine emredilen işi yapmak zorunda olan kimse.

"Ben bir emir kuluyum."

Eşekten düşmüşe dönmek 174: Çok sıkıntılı bir durum içine sokmak.

"Ben onları, eşekten düşmüşe döndürmezsem…"

Faka basmak 163, 171, 212, 212, 240, 246: Tuzağa düşmek, aldatılmak.

"Faka bastım senin gözel hanende."163

Farkına varmak 82: Gözüne çarpmak, orada bulunduğunu anlamak, fark etmek.

"Ama Bayram farkına varmadı."

Fırsat bulmak 20, 216: Aklından geçenleri uygulamak için gerekli ortamın oluşması.

"Fırsatını buldular mı hiç esirgemezler."20

Fırsatı kaçırmak 255: Aklından geçenleri uygulamak için elverişli durumun kaybolması.

"Bütün fırsatlar kaçmış olacak."

Fırsat vermek 255: Düşünülenlerin yapılmasını engellemek.

"Düşmanına da fırsat vermeyeceksin."

Geniş bir nefes almak 25: Sıkıntılı bir durumdan kurtulup ferahlamak.

"Gayrı bundan sonra geniş bir nefes alırız heç olmazsa."

Geniş karınlı 195: Tasasız, hoşgörülü, hazımkâr.

"Senin benim gibi fazla geniş karınlı değildir."

Gönlü bulanmak 222, 223: İçine bir tasa ve üzüntü çökmek.

"Gönlü bulanıyor."222

Gönlü olmamak 78, 94: Razı olmamak.

"Şimdi bu Haceli'nin temel kazmasına gönlün razı olmuyormuş öyle mi?"78

Gönül almak 229: Kırılan, gücenen bir kimseyi güzel söz ve davranışlarla yeniden hoşnut etmek.

"Bizim gönlümüzü alıyorlar göya."

Gönül kırmak 189: Davranışıyla birini incitmek, üzüp gücendirmek.

"Yalnız, muhtarın gönlünü kırmamak için hoşnut olduğunu anlatıyordu."

Göt atmak 12, 14: Peşinde dolaşmak.

"Asıl o zaman kızlar göt atar onun ardından."12

Göz almak 187: Göz kamaştırmak.

"Birden göz alıyordu."

Göz atmak 141, 230: Kısaca, dikkatli değil de şöyle bir bakıvermek; üzerinde fazla durmadan elden geçirmek.

"Kadın kuzuya şöyle eğreti bir göz atıp söylenmesine devam etti."141

Göz boyamak 155, 220: Gösterişle aldatmak, bir şeyi iyi gibi göstermek, kandırmak, yanıltmak.

"Allah'ın gözünü boyarım sanıyorsun, he mi?" 220

Göz gezdirmek 50: Bir şeyi, bir yeri pek fazla dikkat etmeden çabucak incelemek.

"Gözlerini boyuna boşlukta gezdiriyordu."

Göz göze gelmek 212: Bakışları karşılaşmak.

"Göz göze geldiler."

Göz gözü görmemek 110: Dumandan, karanlıktan ya da yoğun tozdan hiçbir şey görülmez olmak.

"Ortalık zindan gibi göz gözü görmüyor."

Göz kırpmak 185: Bir şeyi onayladığını ya da doğru olmadığını gözünü açıp kapayarak belirtmek.

"Senin adını kafasına not eder, sonra da candarmaya bir göz kırptı mı tamam."

Göz koymak 94: Bir şeyi ele geçirmeyi amaçlamak.

"Sen de oğluma göz koyma."

Gözlerini ayırmamak 85: Bir şeye sürekli olarak bakmaktan kendini alamamak.

"Bayram, gözlerini karısından ayırmadan…"85

Göz ucuyla bakmak 85, 93: Başını çevirmeden gözlerini yana çevirerek bakmak, sezdirmeden bakmak.

"Bayram göz ucuyla karısına baktı."85

Gözünü gözüne dikmek 212: Birisine dikkatlice bakmak.

"Fatma, gözlerini Bayram'ın gözlerine iyice dikti."

Göz yummak 105: Kabahatlerini, kusurlarını hoş karşılamak, görmezlikten gelmek, bağışlamak.

"Göz yummayın dedi, Sultanca."

Gözdağı vermek 183: Korkutmak, tehdit etmek, istediğini yaptırmak için yıldırmak.

"E, okul da yoktu ki, öğretmene bir gözdağı verip çocukları çıkartsın!"

Göze batmak 9,66: Başkalarını aşırı söz ve davranışlarıyla tedirgin etmek.

"Yeyip içmem gibi sıçmam da gözüne battı."9

Göze girmek 210: Yetenekleri ve davranışları ile çevresinde, bulunduğu yerde sevgi ve güven kazanmak.

"Irazca'nın gözüne iyice girmişti."

Gözleri parlamak 16: Yüzünde sevinç ve umut belirtileri görmek.

"Gözleri parlıyordu."

Gözü arkada 35: Kendisi ayrıldıktan sonra, bıraktığı şey veya kimse ile ilgili tedirginliği sürmek, merak etmek.

"Emme gözüm hep arkada."

Gözü dalmak 68: Gözlerini bir noktaya dikerek dalgın dalgın bakmak.

"Gözleri dalgındı."

Gözü dönmek 89, 235: Aşırı bir istik ya da çok öfkelenme dolayısıyla saldıracak durumda olmak.

"Tabiî, hücum edince, gözleri de dönmüş, fırlamış yuvalarından."89

Gözü kalmak 12: İstediği hâlde elde edemediği şey üzerinde isteği devam etmek.

"Geyip köy içinde göründüğün zaman bütün kızların gözü kalacak sende."

Gözü kararmak 174: Aşırı bir istik ya da çok öfkelenme dolayısıyla saldıracak durumda olmak.

"Gözü karamışmış soysuzun."

Gözü olmamak 179: Bir şeyi elde etme isteği taşımamak.

"Şeherlerde, kasabalarda gözümüz yok."

Gözünü açmak 108: Dikkatli olmak.

"Gözünüzü açın."

Gözünü açmak 43: Uykudan uyanmak.

"Toparlandı ama gözünü açamıyordu."

Gözünü ayırmamak 98: Bir şeye sürekli olarak bakmak.

"Irazca, Haceli'nin ev yerinden gözünü ayırmadan bakıyor, düşünüyordu."

Gözünü dikmek 176: Bir şeye sürekli olarak bakmak.

"Ninesinin, aşağıdan gelen ulu yola gözünü dikip beklediğini görüyor."

Gözünü dört açmak 37: Bir hileye düşmemek, aldanmamak için çok dikkatli olmak.

"Bayram, 'Gözünü dört açacaksın' dedi, oğluna."

Gözünü korkutmak 21: Yıldırmak, karşı duramaz hâle getirmek.

"Kuyruğunu kalınlığı filan gözünü korkutmamış."

Gözünü seveyim 208, 236: Çok rica ederim.

"Elinden geleni esirgeme gözünü seveyim."208

Gözünün içine bakmak 129: Verilen emri yapmak üzere işaret beklemek, işareti verecek kimseyi gözlemek.

"Karısının gözlerinin içine baktı."

Gözünün önünden gitmemek 234: Unutamamak, her an görür gibi olmak.

"Kuzu derisi gözünün önünden gitmiyordu, Ağali'nin."

Güç bela 59: Zorlukla, güçlük çekerek.

"Kapamak için köye kadar getirmişti, güç bela."

Gün doğmak 43, 122: Sabahleyin güneş ufkun arkasından çıkıp görünmek.

"Gün doğdu oldu."43

Gündüz gözüyle 28: Gündüz vakti, her şeyin açık seçik görüldüğü saatlerde.

"Gündüz gözüyle, ışın içinde…"

Ha babam de babam 76: Devamlı olarak, hiç durmadan.

"Açıkgöz komşular, ha babam de babam, ucundan kıyısından kapıp kapıp tarla yapıyorlar."

Hal hatır sormak 260: Bir kimseye "nasılsınız, ne durumdasınız" diye nezaket sorusu sormak.

"Kalk git de bir halini hatırını sor."

Hali duman olmak 193, 209: Çok kötü durumda bulunmak.

"Köylü milletini korkutmadın mı vallaha hükümetin hali dumandır bak."193

Hapı yutmak 185: Kötü bir duruma düşmek, zarar ve ziyana uğramak.

"Tüm hapı yuttuk işte o zaman."

Harama uçkur çözmek 115: Nikâhsız olarak cinsel ilişkide bulunmak.

"İki kişilik avcı boy siperinde harama uçkur çözüyoruz."

Hatırını saymak 235: Saygı besleyip davranışlarıyla onu memnun etmek.

"Eksik olmasın hatırımızı saydı."

Hava almak 111: Beklediği halde eline bir şey geçmemek.

"Kaymakam hava alır bal yerine."

Hisse almak 63: Ders almak.

"Alınacak hisseyi alırsın."

Hisse kapmak 75: Bir olaydan yararlı bir öğüt çıkarmak.

"Akıllı uslu bir laf konuş da hisse kapalım."

Hoş görmek 197: Kusuru sorun yapmamak, anlayışla karşılamak.

"Çocuk düşürmeyi hoş görmez."

Hoşa gitmek 227: Bir şeyden ya da bir kişiden hoşlanmak.

"Gebre hoşlarına gidiyordu."

İç çekmek 252: Üzüntüyle göğüs geçirmek, derin derin soluk alıp hıçkırıkla ağlamak.

"Allahım! Diye içini çekti."

İçi içine sığmamak 42: Çok heyecanlanmak, coşkunluk duymak ve sevincini belli etmekten kendini alamamak.

"İçi içine sığmıyordu."

İçi kan ağlamak 159: İçten, büyük bir üzüntü duymak; dıştan belli etmeyerek çok acımak.

"İçerisi kan ağlıyordu."

İçi yanmak 166: Büyük bir acı sebebiyle çok fazla üzülmek.

"İçi yanıyordu."

İçini çekmek 60: Üzüntüsünü derin bir soluk alarak göstermek.

"İçini çekti."

İdare etmek 191, 208: Tutumlu olmak, kullanmak.

"İdare edememişlerdir efendim."191

İki arada bir derede 245: Sıkışık, zor şartlar altında.

"İki arada bir derede koymayın beni."

İki ayağını bir pabuca sokmak 141: Bir kimseyi, bir işi yapması için zorlamak, sıkıntıya sokmak.

"İki ayağımı bir pabuca soktunuz, çırpınıp durayım gayrı akşama kadar."

İki ucu bir araya getirmek 238: İşleri düzene koymak.

"İki ucunu bir araya getirmek meseledir şimdi."

İleri gitmek 79, 144, 243: Söz ve davranışta ölçü dışına çıkmak; gereksiz, aşırı davranışta bulunmak ve haddi aşmak.

"Bak sen çok ileri gidiyorsun aslanım Kara bayram!"79

İmanı gevremek 81: Bir işi yapmak için çok sıkıntı çekmek, çok yorulmak.

"Yedi yıldır borç ödeye ödeye imanım gevredi."

İngiliz siyaseti 55: Soğukkanlılık ve kurnazlıkla bir işi yapma veya yaptırma.

"İngiliz siyaseti gütme bana karşı."

İş işten geçmek 94, 200, 245: Daha önce davranılmadığı için bir fırsat kaçırılmış, artık o işi yapma olanağı kalmamış olmak.

"İş işten geçmiş bir defa."94

İşi iş olmak 52: İşi çok sevindirici bir durumda olmak.

"Şimdi işi işti."

İşleri yoluna girmek 9: İşler memnunluk verici biçimde yürümek.

"Bir uçtan da işleri yoluna giriyordu."

Kafadan kontak 248: Akılsız, aklı eksik, düşüncesi kıt, delice iş yapan.

"Ulan sen kafadan kontak mısın be Bayram?"

Kafası karışmak 103: Önceki bilgi ve düşünceleri altüst olmak.

"Şimdi kafam karışık."

Kafası kızmak 145: Çok öfkelenip sinirlenmek.

"Eyice kafam kızdı, çağırttım."

Kalın kafalı 80: Bir şeyi güç anlayan, güç öğrenen.

"Ben kalın kafalıyımdır."

Kalp kırmak 239: Davranışıyla birini incitmek, üzüp gücendirmek.

"Bir söz söyleyip kalbini kıracam şimdi şunun."

Kan akıtmak 45: Bir kurban hayvanı ya da bir horoz kesmek.

"Temele bir kan akıtmak icab eder emme bir tedariğim yok arkadaş."

Kan alınacak damarı bilmek 135: Nereden ya da kimden çıkar sağlanabileceğine bilmek.

"Benim ağam kan alınacak damarı bilir."

Kan çıkmak 78, 90, 105: Cinayet işlenmek, kan dökülmek.

"Kan mı çıkarmak istiyorsun Karataş'ta."78

Kanadı altına almak 121: Korumak, gözetmek, himayesi altına almak.

"Deli Haceli'yi almış kanadının altına."

Kanı bozuk 149: Soysuz, iğrenç işler yapmaktan geri durmayan.

"Ulan bu kanı bozukluk değil midir?"

Kanlı bıçaklı olmak 215: Birbirlerinin kanını dökecek, birbirlerini öldürecek kadar birbirlerine düşman olmak.

"Daha dün kanlı bıçaklı olduk."

Kapana düşmek 135: Tuzağa düşmek, birinin düzenbazlığı ile içinden çıkamayacağı güç bir duruma düşmek.

"Karataş muhtarının kapanına biri düşmese öbürü muhakkak düşer."

Kapısını aşındırmak 132, 217: İstediğini elde edinceye kadar birinin yanına çok sık gidip gelmek.

"Gelsin gitsin, kapını aşındırsın."132

Karşı çıkmak 155: Gelenleri karşılamak üzere yola ya da kapı önüne çıkmak.

"Atlılar ovadan görünüp görünmez bir işaret versin ki, karşı çıkalım."

Karşısına dikilmek 124, 253: Gelip karşısında durmak.

"Haceli de fırlayıp karşısına dikilmişti."124

Kaşla göz arasında 82, 151: Çok çabuk, kimsenin sezmesine fırsat vermeyecek kadar az bir zaman içinde.

"Kaşla göz arasında kondur şu evi."82

Kaşlarını çatmak 90: Kızgın, öfkeli ve sinirli olduğunu kaşlarını birbirine yaklaştırarak göstermeye çalışmak.

"Kaşlarını iyice çattı."

Kavga çıkarmak 80: Kavgaya yol açacak davranışlarda bulunmak.

"Ayıptır bunlardan ötürü kavga niza çıkarmak."

Kayıplara karışmak 170: Kaybolmak.

"Kayıplara karışın."

Kendinden geçmek 120: Yorgunluktan ya da uykusuzluktan dermanı kalmamak.

"Kendinden geçip gitmişti."

Keyif çatmak 215: Neşeli olmak, hoş ve eğlenceli zaman geçirmek.

"Kolay kolay kendimi toplayıp da senin keyfini çattıramam gayrı ben."

Kıçına vurmak 144: Zor duruma düşmüş kimselere acımamak, onları daha kötü durumlara düşürmek.

"Geride kalanın da kıçına vuracaksın ki hizaya gelsin."

Kılı kıpırdamamak 220: Bir durum karşısında en küçük bir tepki bile göstermemek, ilgisiz kalmak, harekete geçmemek.

"Kılını bile kıpırdatamaz."

Kılına zarar gelmemek 90: En küçük zarara uğramamak.

"Benim kılma bile zarar gelmez Haceli."

Kızarıp bozarmak 51: Utanarak renkten renge girmek, kimi duyguların etkisiyle yüzünün rengi değişmek.

"Kızarıp bozarıyordu."

Kızılca kıyamet kopmak 128: Bir yerde çok gürültü ve patırtı kavga, telâş olmak.

"Bir kızılca kıyamet kopardı muhakkak."

Kız oğlan kız 128: Kızlığı bozulmamış kız.

"Sanki dünyasında kız oğlan kız yaşamış."

Kol gezmek 251: Gücünü ve etkinliğini sürdüren bir durum göstermek.

"Yılanlar ortalıkta kol geziyordu."

Koparıp atmak 94: Sıkıntı veren şeyden kurtulmak.

"Isırgan otu gibi yapıştı yakama, koparıp atamıyorum."

Köpeksiz köy bulmuş da değneksiz geziyor. 163: Kendisine engel olacak, karşı çıkacak kimse yok. İstediği işi yapıyor

"Köpeksiz köy buldun da değneksiz mi geziyorsun?"

Kulağa küpe olmak 252: Başına gelen bir işten, gördüğü olaydan ders alıp hiç unutmamak.

"Yalnız, eyi dinle, sana bir kıssa anlatayım da kulağına küpe olsun."

Kulak vermek 37, 38: İyi anlamak üzere dinlemek.

"Köyde olup bitenlere kulak veriyor musun Bayram?37

Kulu kölesi olmak 97: Tam bir doğruluk içinde gönülden bağlanmak, bağlılığın gerektirdiği fedakârlığı yapmaya hazır olmak.

"Kulu kölesi olurdu."

Kuyruk acısı 33: Daha önceki hırpalanıştan duyulan hınç.

"Kuyruk acısı da tıpkı evlat acısı gibidir."

Külünü göğe uçurmak 22: Bir şeyi tamamıyla bitirip yok etmek, harcayıp tüketmek, telef edip bir şey bırakmamak.

"Hele bir de fikirleri tamam gelse yok mu, külümüzü göğe uçururlarmış bizim"

Laf etmek 30: Bir şeyi dedikodu konusu yapmak.

“Ben ineyim, laf ederler.”

Laf etmek 41, 236: Konuşmak.

“Dereden tepeden olsa tam camiye giderken sana laf mı ediverirdi Ağali.”41

Lafını dinlemek 26: Verilen bir öğüdü, bir sözü tutmak, davranışlarını buna uydurmak.

“Herkes onun lafını dinleyecek diyormuş.”

Lafı uzatmak 138: Konuşmayı gereksiz yere sürdürmek.

“Irazca lafı uzatmadı.”

Mars etmek 247: Karşısındakini yanıt veremeyecek durumda bırakmak.

“Sen burada, bu gurulun ve de eşrafın karşısında beni mars etmek istiyorsun.”

Matrağa almak 75: Dalga geçmek.

“Matrağa alma bizi yavu Mehmet Çavuş arkadaş dedi.

Naza çekmek 234: Kendini ağır satmak, bir isteği yerine getirmekte yapmacıklı davranışlarla isteksiz gibi davranmak.

“Naza mı çekiyorlar yani kendilerini?”

Neşesi kaçmak 130: Neşesinin kaybolması.

“Neşesi iyice kaçtı.”

Numara yapmak 246: Bir hareketi yalandan yapmak, bir şeyi gerçekmiş gibi söyleyerek karşısındakini aldatmak.

“Ve de numara yapıyorsun.”

Nutuk çekmek 164: Uzun uzun konuşmak.

“Sana sıkı bir nutuk çektik.

Ocağını söndürmek 194, 195: Ailenin dağılmasına sebep olmak, çoluk çocuğunu yok etmek.

"Dertli karı bir gidip davacı olsun, valla ocağın sönüktür."194

Oh çekmek 141: Rahata kavuşmak, rahat bir soluk almak.

"Kapıdan girdiğini görünce derin bir oh çekti."

On paralık kıymeti kalmamak 245: İş işten geçtikten sonra yapılacakların önemi kalmaz.

"İş işten geçtiği için yanmanın on paralık kıymeti kalmaz."

Ortada kalmak 74: (Bir şeyi) kimse üzerine almamak, tek başına kalmak.

"İtiraz edersem ortada kalırım demişsin."

Oyuna gelmek 189: Aldatılmak, tuzağa düşürülmek.

"Öyle oyunlara geldik ki…"

Öç almak 58, 261: Yapılan bir kötülüğün acısını aynı derecede bir kötülük yaparak çıkarmak.

"Eğer eşini öldüremezsen öcünü adam akıllı alır."

Ölçüp biçmek 54: Şöyle mi yapsam böyle mi yapsam diye düşünmek.

"Temelin derinliğini ölçüp biçiyordu."

Öne düşmek 183: En önde yürümek.

"Davul zurna öne düştü."

Öne düşmek 65: Önderlik ya da kılavuzluk etmek.

"Irazca öne düştü."

Öne sürmek 206: İlkin eyleme geçmesi için önermek.

"Muhtar Şakir Efendi'yi öne sürdü."

Önüne durmak 123: Karşısında durmak.

"Varıp Berber Hasan'ın önüne durmalı sabahtan."

Önüne geçmek 52, 182: Yolda gitmesine engel olmak için önüne çıkmak.

"Önüne geçtim."52

Para dökmek 149: Bir şey için çok para harcamak.

"Para dökmüştü."

Para yatırmak 54: Bir mal karşılığı olarak bir yere para vermek.

"Sandığa yedi yüz lira para yatırmıştı."

Parmak kadar 26: Yaşça çok küçük, pek küçük.

"Parmak kadar bir şeydi biz delikanlıyken."

Renkten renge girmek 51: Heyecan, korku ve utanmadan dolayı yüzünün rengi değişmek, sıkılmak.

"Haceli renkten renge giriyordu."

Saç saça, baş başa girmek 35: Kıyasıya kavgaya tutuşmak, birbirlerini hırpalayarak kapışıp dövüşmek.

"Gün oldu saç saça, baş başa girdiler."

Sayıp dökmek 153: Ne var ne yok hepsini söylemek, arka arkaya sıralamak.

"Irazca, şimdi, yüksek sesle deli Haceli'nin sülalesini bir bir sayıp döküyordu."

Selam vermek 191: Askerlerin saygı amacıyla belli kurallara uyarak birbirlerini selamlamaları.

"Üsteğmen selam verdi."

Selamı sabahı kesmek 35: Dostluğu, arkadaşlığı, ahbaplığı kesmek, her türlü ilişkiye son vermek; selâmına bile karşılık vermemek.

"Selamı sabahı kestiler."

Ses çıkarmamak 236: İtiraz etmemek, bir şey dememek.

"Yürekliydin de o zaman niye ses çıkarmadın?"

Ses soluk çıkmamak 112: Haber ya da tepki gelmemek.

"Ses soluk çıkmadı Bayram'dan."

Ses soluk kesilmek 42: Ses gelmemek.

"Ses soluk kesilmiş, hep uyuyorlardı."

Sırtı yere gelmemek 70: Sağlam olan durumu sarsılmamak, yenilgiye uğramamak.

"Karataş köyünün sırtı heçbir zaman yere gelmez arkadaşlar."

Sidik yarıştırmak 67: Üstünlüğü değer taşımayan konuda birbirini geçmeye çalışmak.

"Boşuna sidik yarıştırıyoruz biz."

Silip süpürmek 11: Ne var ne yoksa hepsini alıp götürmek.

"Eğer hasat zamanı sel gelip her şeyi silip süpürmezse…"

Soluk aldırmamak 237: Çok sıkı çalıştırmak, dinlenmesine fırsat vermemek.

"Bu köyde kimseye soluk aldırmayacak mıyız?"

Soluk soluğa 103: Zor nefes alarak; heyecan, telâş, yorgunluk veya bitkinlikle; koşmaktan güçlükle, sık sık soluyarak.

"Ahmet'i böyle soluk soluğa görünce şaşırdı."

Sökün etmek 153: Bir şey çıkagelmek, art arda gelmek, birbiri ardından görünmek.

"Az sonra Haceli'nin kardeşleri sökün ettiler."

Söz açmak 62: Bir konu üzerinde konuşmaya başlamak.

"Muhtar Haceli'nin evinden söz açarsa kendinden cevap verme."

Söz almak 72: Konuşmaya başlamak için toplantı başkanından izin almak, öyle konuşmaya başlamak.

"Çok çok sesleri yatışınca Cemal Dayı söz aldı."

Söz atmak 44: Konuşup görüşmek.

"Hiç söz atmamıştı."

Söz dinlemek 227: Verilen bir öğüdü, bir sözü tutmak, davranışlarını buna uydurmak.

"Sözümü dinlesin diyor."

Sözüm meclisten dışarı 71: "Konuşmam arasında hoşunuza gitmeyecek, kaba olabilecek, ağza alınması doğru olmayan sözler kullanacağım ancak bunların sizinle ilgisi yoktur" anlamında kullanılır.

"Sözüm meclisten dışarı, bir adam gelse de…"

Sözünü tutmak 30: Verdiği sözü yerine getirmek.

"Oğlu sözünü tutmaz."

Sözüm yabana 75: Bkz. **"**Sözüm meclisten dışarı"

Sözünü kesmek 27, 246: Başkasının konuşmasına engel olmak.

"Haççа Bayram'ın sözünü kesti."27

Surat asmak 158: Kaşlarını çatıp yüzüne küskün ve dargın bir anlam vermek.

"Suratını asmamıştı."

Suratından düşen bin parça 190: Suratı asık, canının çok sıkıldığı yüzünden açıkça belli.

"Suratından düşen bin parça bize karşı."

Suratını ekşitmek 107: Hoşnutsuzluğunu yüz ifadesiyle belli etmek.

"Ahmet suratını ekşiterek kalktı ninesinin yanından."

Sütü bozuk 207: Mayası bozuk, kötü soydan gelen ve ahlâksızlık eden kimse.

"Sütü bozuk, dedi."

Sütüne havale etmek 193: İşi, beklenen biçimde yapıp yapmamasını o kişinin vicdanına, insanlık duygusuna bırakmak.

"Şişeleri muhtarın sütüne havale ettiler."

Tadı tuzu yok 156: Eski güzel, imrenilir durumu kalmamak.

"Tadı tuzu yoktu."

Takati yetmek 71: Bir işi gerçekleştirmek için gücün olması.

"Bir evin harcına bile takat yetmiyor arkadaşlar."

Tavır takınmak 154: Belli bir durum ve davranış almak.

"Mustafa en resmi en ciddi tavrını takınmıştı."

Tebelleş olmak 82: Kancayı takmak, musallat olmak, istediğini yaptırıncaya kadar yakasını bırakmamak.

"Bunlardan biri gelir sana tebelleş olursa gelip bana haber ver."

Tepesinin tası atmak 248: Çok sinirlenmek, birden öfkelenmek.

"Muhtarın tepesinin tası attı."

Ter dökmek 149: Bir işi yapmak için çok zahmet, zorluk çekmek.

"Emek çekmiş, ter dökmüştü."

Tutunacak dalı olmamak 125: Güveneceği, dayanacağı kimse bulunmamak.

"Tutunacak bir dalı yoktu."

Türkü yakmak 124: Bir türküye ezgi uydurmak.

"Hakkımızda türkü yaktıracaksın."

Uykusu gözünden akmak 41, 42: Çok uykusu gelmek, göz kapakları kapanmak.

"Milletin uykusu gözünden akıyor."41

Uykusunu almak 84: Uykusunu tam olarak uyumak.

"Uykusunu alamamıştı."

Üstüne yürümek 140: Yıldırmak, korkutmak amacıyla saldıracakmış gibi yapmak; ya da saldırmak.

"Üstüne yürümek şöyle dursun karşıdan karşıya bir höyt bile diyemez."

Üzerine gelmek 81: Bir şey yapmasını direnerek istemek.

"Neye hep benim üzerime geliyorsun."

Yakasına yapışmak 152: Hesap sormak ya da bir şey istemek için tutup bırakmamak.

"Yakasından yapıştı."

Yan gözle bakmak 211: Göz ucuyla bakmak.

"Bayram dönüp yan gözle yakasına yapıştı."

Yas tutmak 99: Büyük bir acı ve üzüntünün, benliği üzerinde süren etkisini davranışlarıyla belli etmek.

"Taşlar yas tutmuyor."

Yaş dökmek 95: Ağlamak.

"Fatma ak üzüm tanesi gibi yaş döküyordu gözlerinden."

Yaşını başını almış 126: Yaşı epeyce ilerlemiş olmak, yaşlanmış veya olgunlaşmış olmak.

"Öküz, yaşını başını almış gidiyordu."

Yer vermek 206: Kendi yerini bir başkasına vermek.

"Benim oğlan kalktı da yer verdi gine sana."

Yol görünmek 208: Bir yere gitmek, yolculuk etmek gerektiği anlaşılmak.

"O zaman senin Yeşil'e bir daha yol görünür."

Yol vermek 30: Geçmesine izin vermek.

"Haççа, daha başkalarına da yol verip fazla gecikmemek için yürüyüşünü hızlandırdı."

Yola çıkmak 253: Bir yere gitmek üzere bulunduğu yerden ayrılmak.

"Nasip olursa ben de sabah erkenden yola çıkacağım."

Yola düşmek 49, 51, 223: Bir zorunluluk sebebiyle yola çıkmak, yol almaya başlamak.

"Öküzle inek yola düşmüşlerdi."49

Yolunu bulmak 194: Çözüme ulaşmak, gereken çareyi bulmak.

"Bir yolunu bulup bu işi burada kurutmak gerektir."

Yolunu gözlemek 177: Gelmesini beklemek.

"İki seettir ulu yolunu gözlerim."

Yolunu kesmek 30: Yürüyen kimsenin önüne geçip yürümesini durdurmak.

"Haççа, Hocanın yolunu kesmemek için durup geçmesini bekledi."

Yolunu tutmak 253: Bir yere doğru gitmeye başlamak.

"Mahkemenin yolunu tutmaya karar verdik."

Yol yordam 96: Davranış kural ve yöntemleri.

"Her şeyin bir yolu yordamı var."

Yumurta kapının ağzına gelmek 184: Yapılması gereken bir iş için zaman daralmış olmak, iş çok sıkışık zamana rastlamak.

"Yumurta kapının ağzına gelince dedi içinden."

Yüreği güm güm (atmak) 35, 92: Korku ve heyecandan yüreği hızlı hızlı çarpmak.

"Yüreğim güm güm bir türlü durmaz."35

Yüreği harp harp vurmak 242: Korku ve heyecandan yüreği hızlı hızlı çarpmak.

"Döşeğini yorganını açarken yüreği harp harp vuruyordu."

Yüreği hızlı hızlı vurmak 112: Korku ve heyecandan yüreği hızlı hızlı çarpmak.

"Bayram'ın yüreği hızlı hızlı vuruyordu."

Yüreği kalkmak 34, 168: Heyecanlanmak.

"Yüreğim kalktı, güm güm vuruyor hala."34

Yüreğinin yağı erimek 24, 94: Korkulacak bir durum meydana gelecek diye kaygı çekmek.

"Hatta ne yalan söyleyem, şimdi bile yüreğimin yağları eğriyor."24

Yüreğini serinletmek 203: Aklından geçenleri yaptığı için rahatlamak.

"Bir küçük ümitle ağzına baktığı adamlar yüreğini serinletecek söz konuşmuyorlardı."

Yüz bulmak 180: Kendisine gösterilen hoşgörüden yararlanma yoluna gidip şımarmak, hoşa gitmeyen davranışlarda bulunmak.

"Yalnız muhtar senden yüz bulup şımarmasın."

Yüze gülmek 30: Sevimli, çekici görünmek.

"Karısı yüzüne gülmez."

Yüzüne bakmamak 182, 188: İlgilenmemek, önem vermemek.

"Ne önüne geçerim ne de yüzüne bakarım."182

Yüzünü ekşitmek 122, 123: Rahatsız olduğunu, hoşnut olmadığını, öfke duyduğunu yüz ifadesiyle belli etmek.

"Fatma yüzünü ekşitirdi."122

Zor şer 87: Zorlukla, güçlük çekerek.

"Irazca zor şer aşağı inebildi."

3.4.1. Kaynaklarda Bulunmayan Deyimler

Çalışmamızda, deyim olabileceğini düşündüğümüz, kaynaklara geçmemiş öğeler bu başlık altında verilmiştir. Buradaki deyimler, geçtikleri cümleler göz önünde bulundurularak anlamlandırılmıştır.

Açık cevap 145: Kesin cevap.

"Sen şimdi bana açık cevap ver."

Adam kayırmak 121: Haklı haksız ayırt etmeden birinin tarafını tutmak.

"İşi gücü adam kayırmak."

Ağı çivi katlanmak 46: Olan durumu kabullenmek.

"Ağı çivi katlanacaksın öyle mi?"

Ağır misafir 141: Değer verilen misafir.

"Böyle bir ağır misafir gelecek oldu mu kirişi pek kıvrar."

Ağzı köpekler içinde olmak 151: Çok sinirlenmek.

"Onu böyle yüzü sapsarı, ağzı köpekler içinde görenler ürperdiler."

Aklı fazla fikri noksan 22, 24: Akla gelenleri tam olarak uygulama becerisinin olmaması.

"Aklı fazla fikri noksan da ondan."22

Aklını aldırmak 174: Delirmek, düşünememek.

"Aklını aldırmış kullar gibi düşeyim yollara."

Al pekmezini akıtmak 151: Bir yerini kanatmak.

"Moskof dölünün başından al pekmezini akıtacam."

Alçak bulmak 81: Küçümsemek.

"Çok mu alçak buluyon beni bu kadar?"

Allah'ın siperine sinmek 222: Kendini emin birinin korumasında hissetmek.

"Allah'ın siperine sinmişsin."

Arka kale olmak 28: Zor durumlarda destek olmak.

"Arka kale olurlar yarın birbirlerine."

Arzumandını alamamak 29: Yapılan işlerin neticesinde isteğine tam olarak ulaşamamak.

"Sulardan arzumandımı alamıyorum."

Aslı var 70: Gerçeklere uygun.

"Bilmem aslı var, bilmem aslı yok."

Aslı yok 70: Gerçekle alakasının olmaması.

"Bilmem aslı var, bilmem aslı yok."

Ateşi maşayla tutmak 195: Tehlikeli olabilecek durumlarda tedbirli davranmak.

"Ve ateşi de maşayla tutacaksın."

Atının ayağında nal yok, gider döşemede at koşturur. 19: Maddi durumunun yetersiz olmasına bakmadan gücünü aşan işlere heveslenmek.

"Atının ayağında nal yok, gider döşemede at koşturursun."

Ayağı çarıksız, sırtı göyneksiz 101: Çok fakir olmak.

"Ayağı çarıksız, sırtı göyneksiz Osman oğlu Mustafa…"

Ayağına duşak vurmak 79: Bir kimsenin bir yere gitmesine mani olmak.

"Altmış yaşındaki koca karının ayağına duşak mı vurayım?"

Ayağını sudan kurtarmak 60: Rahata kavuşmak.

"İki çuval fasulye yahut buğday sattı mı ayağını sudan kurtarmış sayılırdı."

Ayıp olmak 80: Söylenen ya da yapılanların hoş olmaması.

"Ona ayıp olmasın da bize mi ayıp olsun muhtar."

Baldan baklava 61: Hoşa gidecek durum.

"Kocası da koca olmasa baldan baklava yedirsen nafile."

Başında akıl bırakmamak 246: Düşünme yetisini kaybetmek.

"Başımda akıl bırakmadınız ki!"

Başında kırılmak 10: İşlerin yolunda gitmesini sağlayacak olanakların yetersiz olması.

"Millet çayın suyunu göle düşürmezdi. Başında kırılırdı."

Başını eğmek 93: Utancını saklamak için gözlerine bakamamak.

"Fatma top top saçlı başını öne eğdi."

Başladığı işi vücutlandırmak 141: Başlanılan işi bitirmek.

"Başladığımız işi vucutlandıralım."

Belayı defetmek 64: Başa gelen sıkıntılı işlerin düzeltilmesini sağlamak.

"Başımızdaki belayı defetmeye çalışıyoruz görmüyor musun?"

Bereket okumak 137: Eldekilere şükretmek.

"Doydun da neye bereket okumuyon madem."

Beyni soğuk 35, 203: Aklının olmaması, düşünemez olmak.

"Beyni soğuğun söylediklerini hala unutamıyorum."

Bildiğin gibi değil 90: Olayların sonucunun düşünülenden farklı olması.

"İş bildiğin gibi değil."

Bileği kuvvetli 209: Cesur, kendine güvenen.

"Bileği kuvvetli zalime hükümet de diş geçiremiyor."

Canı elinde olmak 194: Bir kimsenin geleceğiyle ilgili kararlar alabilecek güçte olmak.

"Bunların canı şimdi senin elinde."

Canı geçmek 44: Uyuklamak.

"Sabaha karşı bir parça canı geçmişti, başkaca uyumamıştı."

Çalınıp çırpınmak 97: Çabalamak.

"O kendi işinde çalınıp çırpınırken, titrerken ben, 'Kurtar Allahım beni' diye haykırmak istiyorum."

Çene dinlemek 207: Konuşulanları dinlemek.

"Biz buraya çene dinlemeye gelmedik."

Çıkmaz iş 96: Sonu belli olmayan durum.

"Gel bu çıkmaz işten vazgeçelim."

Darlık içinde sürünmek 44: Maddi açıdan çok sıkıntı çekmek.

"Dünyada darlık içinde sürünmekten kurtulmanın yolu buydu."

Dediklerini kovalamak 39: Söylenenleri yapmaya çalışmak.

"Emminin dediklerini kovalamalısın."

Derdi belayı savmak 60: Müşkül durumdan kurtulmak.

"İki çuval fasulye yahut buğday sattı mı ayağını sudan kurtarmış sayılırdı."

Direkleşip durmak 249: İnatlaşmak, dediğinden vazgeçmemek.

"Kuru kuru direkleşip durulmaz."

Diri diri mezara sokmak 181: Büyük sıkıntıya uğramak, canını yakmak.

"Şimdi bizi diri diri mezara sokmak istiyorlar."

Dirliğini bozmak 94: Evinin, evliliğinin düzenini bozmak.

"Benim oğlumun da dirliğini bozma."

Dolaşık iş 135: Haksız, hileli iş.

"Şimdi biz senin dolaşık işlerine kul oluyoruz ya…"

Döküp düşünmek 76: İyice düşünmek.

"Geçen gün döktük düşündük."

Duyduğunu tutmak 133: Duyulanları hiç unutmamak.

"Duyduğunu tutmuş."

Düdüğünü öttürmek (birisinin) 55: Sözü dinlenen kişinin yolundan gitmek.

"Hepsi sana benzer, senin düdüğünü öttürür adamlar."

Dünyaya değmek 127: Değer biçilemez.

"Bayram dünyaya değer."

Düşüp dökülmek 120: Ayakta duramaz olmak.

"Düşüp dökülüyordu. Kendinden geçip gitmişti."

Düz konuşmak 144: İçinden geçenleri olduğu gibi anlatmak.

"Düz konuş arkadaş, düpedüz."

Düzeni bozulmak 258: İşlerin yolunda gitmemesi.

"Irazca'nın düzeni adam akıllı bozulmuştu."

Edepsizliği ele almak 39: Yapacaklarından dolayı başkalarının kendisini kınayacağını umursamamak.

"Edepsizliği ele alacaksın."

El ayak çekilmek 192: Ortalıkta kimsenin kalmaması.

"Sesler çekilir, el ayak çekilir."

Elsiz ayaksız yatmak 180: Hastalıktan dolayı hiç kımıldayamamak.

"Öldü ölecek. Elsiz ayaksız yatıyor şimdi."

Esen ölüzgerden hile sezmek 205: Her şeyden kuşkulanacak duruma gelmek.

"Esen ölüzgerden hile seziyor şimdi dünya."

Eşeğinin ayağında nal yok, Hasan dağına oduna gider 213: Maddi durumunun yetersiz olmasına bakmadan gücünü aşan işlere heveslenmek.

"Eşeğinin ayağında nal yok, Hasan dağına oduna gider, o."

Ev basmak 180: Birisine düşmanlık etmek için onun üzerine yürümek.

"Köy yerinde kanun olsa böyle dal, gündüz ev basıp karı dövebilirler miydi?"

Ev çökertmek 177: Ev yaptırmak.

"İstanbul'un boğazına öyle dağ bibi ev çökertti."

Eve kapanmak 202: Evden dışarı çıkmamak, insanlardan uzak durmak.

"Köy içinden sessiz sedasız çekilip evlerine kapanıyorlardı."

Eyvallahı çekip gitmek 9: Oradakilerle vedalaşıp gitmek.

"Eyvallahı çekip gitmişti."

Ferik elması gibi 122: Kızarmak.

"Ferik alması gibi ulan, dedi."

Garip takımı 182: Kimsesi olmayan, fakir kişiler.

"Doyasıya konuşturursun garip takımını."

Gemini kavim tutmak 134: Otoriteyi elden bırakmamak.

"Gemini kavim tutacaksın."

Geride kalmak 144: Sıkıntı içinde olmak, maddi sıkıntılar çekmek.

"Geride kalanın kıçına vuracaksın ki hizaya gelsin."

Gönlünü susturmak 94: Arzularından vazgeçmek.

"Dişini sık, gönlünü susturmaya bak."

Göresi gözleri kalmamak 35: Hiç özlememek.

"Göresi gözleri almadı birbirlerini."

Gözleri büyümek 22: Çok korkmak.

"Haççа'nın dehşetten gözleri büyüyordu."

Gözleri endişelenmek 27: Sıkıntı çekeceğini anlamak.

"Kara gözleri endişeliydi."

Gözleri kan kesmek 151: Çok sinirlenmekten gözlerin kızarması.

"Onu böyle yüzü sapsarı, ağzı köpekler içinde, gözleri kana kesmiş görenler…"

Gözü oynamak 91: Sinirlenmek.

"Ahmet çocuğun gözleri yuvalarından oynamış."

Gözü var 38: Birine ya da bir yere sahip olmayı istemek.

"Köy içindeki ev yerlerinde bütün zenginlerin gözü vardır."

Gözü yanmak 159: Ağlamaktan dolayı gözlerde acı çekmek.

"Gözleri yanıyordu."

Gözünün ışığı kurumak 114: Hiçbir şey görememek.

"Gözünün ışıkları kurumuş muydu?"

Gözünün karası yitmek 159: Ölmek üzere olmak.

"Gözlerini karaları yitmiş idi."

Gözünün önünde durmak 231: Değer verilen şeyleri yakınında bulundurmak.

"Gözümüzün önünde dursun şöyle."

Güler yüz göstermek 187: İlgilenmek.

"Dairesine vardıklarında güler yüz gösterirdi."

Ha dediğin yere ulaşmak 26: İstediklerini yapabilecek gücün olması.

"Emme ha dediğin yere ulaşabiliyor musun?"

Hacatına göre delik delmek 249: Akıldan geçenlere uygun hareket etmek.

"Söyle de senin hacatına göre bir delik delelim Kara Bayram."

Havası ağırlaşmak 222: Bulunduğu ortamın kendisini rahatsız etmesi.

"İçerinin havası gittikçe ağırlaşıyordu."

Hayır soluk solumamak 254: Güzel şeylerden bahsetmemek.

"Dikilmese bile, muhtar sana hayır soluk solumaz bunun burasında."

Irlanıp durmak 220: Yerinde duramamak, sallanmak.

"Muhtar ırlanıp duruyor."

İçi çalkalanmak 99: Çok düşünmek fakat ne yapacağını bilememek.

"İçi çalkalanıyordu."

İçli ses 219: İnsanları etkileyen ses.

"Sultan teyzesi anasından daha içli bir sesle ağlayıp ağıt tutmuştu."

İlahi ile karşılamak 77: Beklenen kimseyi şarkı, türkü ya da davul zurnayla karşılamak.

"İlahiynen karşılayıp ilahiynen uğurlamak olmaz koca kaymakamı."

İlk akşam 196, 231: Hemen havanın karardığı an.

"İlk akşamdan yatmasının da sebebi budur."196

İmansız bulgur pilavı gibi tatsız olmak 29: Yapılan işin hiç zevk vermemesi.

"İmansız bulgur pilavı gibi tatsız geliyor yatıp kalkmalar bana."

İş kayıt bastırmak 37: İşlerin çok sıkı olması.

"İş kayıt bastırdı Ali emmi."

İşi körüklemek 238: Zaten gergin olan ortamı daha da gerecek davranışlarda bulunmak.

"Bu seninki işi körüklemektir."

İşin peşine düşmek 130: İşlerle alakalı olmak.

"Adamlar hep işlerinin peşine düşmüş olmalıydılar."

İşini işlemek 93: Yapılması gerekenleri yapmak.

"Sen işini gine işle, gadın anam."

İşini yürütmek 26: İşlerin iyi gitmesi, maddi açıdan rahata kavuşmak.

"Şimdi Necip Ağa işini yürüttü bak."

İşler kızışmak 216: Ortamın gerilmesi.

"Dışarılarda işler kızışmıştı."

Kaderini çekmek 212: Başına gelenlere katlanmak.

"Emme fakirlikte kaderini çekmek mecburi gibi gızım."

Kadir kıymet bilmek 158: Değer bilmek.

"Kadrini kıymetini biliyordu."

Kafa ağrıtmak 180: Boş iş ve laflarla insanları meşgul etmek.

"Köy yerinde kanun olsa ben senin önüne geçer de kafanı ağrıtır mıydım?"

Kalbi çürüklenmek 93: Kuşkulanmak.

"Önce hiç kötülük ummamıştı, ama sonra sonra kalbi çürüklenmişti."

Kalbinde insaf, din iman yok 76: Kimseye acımaz.

"Kalbinde heç insafın, heç din imanın yok mudur senin?"

Kalbine korku uğratmak 139: Korkutmak.

"Yeter ki kalbine korkuyu uğratma."

Kalbini bilmek 212: Aklından geçenleri bilmek.

"Ben senin kalbini biliyorum."

Kan kokmak 151: Ortamın iyice gerilmesi.

"Kan kokuyor gözüme, kan!"

Kanına karışmak 115: Kaybolmak, ortama uymak.

"Sessizlik gitgide köyün kanına karışıyordu."

Kapanıp kalmak 200: Bir iş yapamaz duruma gelmek.

"Bak ya şu halimize, kapanıp kaldık."

Kapımız açık 195: Yanımıza gelen kimseyi geri çevirmemek.

"Bizim kapımız daima açıktır."

Kârlı bulmak 193: İçine düşülen durumu kendi lehine saymak.

"Sırtındaki odun yaralarını unutmayı bir zaman için karlı bulmuştu."

Kavga kokusu duymak 154: Ortamın gerileceğini hissetmek.

"Bekçi Mustafa bir kavga kokusunu epeydir duyar dururdu."

Kel eşeğe binmek 178: Albenisi olmayan araçları kullanmak.

"Heçbirisi kel eşeğe binip yayan yapıldak gelmedi şuraya."

Kendi keyfine yaşamak 80: İstediği gibi hareket etmek.

"Köylü milleti kendi keyfine yaşamayacak."

Ketüm kalmak 15: Zayıf düşmek.

"Ketüm kalacak yavrum."

Kıç kıça 37: Yan yana.

"Ağali'nin eviyle Bayram'ın evi kıç kıçaydı."

Kır atın alnına gün doğmak 25: Rahata kavuşmak.

"Kır atın alnına yavaş yavaş gün doğuyor gayri."

Kıyamet tepelemek 185: Ortalığın karışması, kıyamet kopmak.

"Bir kıyamet tepeler."

Kirişi kıvramak 142: Ne yapacağını bilememek.

"Böyle bir ağır misafir gelecek oldu mu kirişi pek kıvrar."

Kolu yetişmek 209: İstediklerini yaptırmak, gücü yetmek.

"Bileği kuvvetli zalime hükümet de diş geçiremiyor. Kolu yetişemiyor."

Kötüye düşmek 94: Hayırsız birisiyle evlenmek.

"Ben aşşa mahallenin kötüsüne düştüm."

Kulağına fıslamak 79: Birilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için kandırmak.

"Candarmaların kulağına fıslar dayak attırırım."

Kuru yer 77: Rahatsız yer.

"Kaymakam dediğin bizim gibi kuru yerde oturmaz."

Kuşağı dolu 39: Paralı, zengin.

"Parasız iş görülmez, kuşağın dolu olmalı."

Külü kendi önüne eşmek 38: İşleri kendi çıkarları doğrultusunda yürütmek.

"Biz de bir dürzü mesnet başına geçti mi, hemen külü kendi önüne eşmeye başlar."

Lafı ağzından çıkmadan almak 32: Karşısındaki konuşmadan ne söyleyeceğini anlamak.

"Bir lafı ağzından çıkmadan alırdı."

Lafın gelimi 237: Öylesine, söylenenlere göre.

"Lafın gelimi, eşeğe gem vurma kendini at sanır, derler ya.""

Lügatli konuşmak 144: Farklı anlamların çıkarılabileceği şekilde konuşmak.

"Böyle ilastikli lügatli konuşma benimle Ağali."

Malağı yıkmak 40: Düşünceli görünmek, yüzünü asmak.

"Bir şey mi var Bayram, diye sordu Irazca. Malağı gine yıkmışsın."

Millete şan olmak 128: Yaptıklarından dolayı herkesin kendinden söz etmesi.

"O zaman da millete şan oluruz."

Narkını kırmak 145: Küçük düşürmek.

"Narkını kırmak istemedim komşu içinde."

Ocağa aş vurmak 32: Yemek yapmak.

"Ocağa aş vurdumdu, ikindin."

Odaya çekilmek 25: Yalnız kalmak.

"Ya da gayınnam şimdiki odada kalmalı, biz yan odaya çekilmeliyiz."

Omzundan silkmek 227: Himayesinden çıkarmak.

"Demek ki bizi omzundan silkti attı, bu muhtar."

Osurda osurda 73: Zoraki.

"Öyleyse bu parayı bizden ossurda ossurda alırlar."

Ölü kaldırmak 99: Ölen kişiyi defnetmek.

"Haceli'nin ölüsünü kendiliğinden kaldırıp götürüyordu."

Ölü toprağı serpmek 222: Ortamın çok sessiz ve sıkıcı olması.

"Bayram'ın üstüne ölü toprağı serpilmiş gibiydi."

Padişahın köpeğine taş atmak 163: Sonucunu hesaplayamadığı yanlış işler yapmak.

"Bir daha padişahın köpeğine taş atar mısın?"

Sabır sabır, sabrın ardı kabir 116: Sabredenler her zaman isteklerine kavuşamazlar.

"Sabır sabır, sabrın ardı kabir."

Sağlam almak 11: Kesinlikle yapmak, almak.

"Gayrı bu yıl sağlam alırsın."

Sağlam gitmek 57: Kesinlikle gitmek.

"O bugün gitmese yarın sağlam gider, şikata."

Saklı diyecek 93: Sır.

"Sana saklı bir diyeceğim var."

Saklı söz 143: Sır.

"Ağali'yle saklı bir söz konuşuyoruz da seni savıyoruz diye aklına bir şey gelmesin."

Sapanlayıp durmak 157: Oyalanmak.

"Hadi sen orda burada sapanlayıp durma."

Sarmaya almak 246: Oyuna getirip kandırmak.

"Haceli'yi sarmaya aldığın yetmiyormuş gibi…"

Serbest yaşamak 23: Özgürce yaşamak.

"İnsanlar onun sayesinde serbest yaşıyor dünyada."

Silkip fırlamak 32: Üzerindeki ağırlıklardan kurtulup harekete geçmek.

"Haççа kucağındaki çocukları silkip fırladı."

Soluksuz gitmek 151: Ölmek üzere olmak.

"Az daha soluksuz gidiyordu."

Sonu gelmez laf 144: Hiç bitmeyecek gibi uzayan laf.

"Geldi geleli muhtarın bu sonu gelmez laflarını dinlemekten usanmıştı Ağali."

Soru üstüne soru açmak 31: Peş peşe ve farklı farklı soru sormak.

"Soru üstüne soru açar olmuştu."

Su vermek 184: Hoşa gidecek sözler söylemek, yağ çekmek.

"Şimdi bize su veriyon bakalım. Emme biz yutarmıyız."

Suratında fırtına kopmak 92: Ne yapacağını bilememekten kaynaklanan yüz ifadesi.

"Irazca'nın suratında fırtına kopuyordu."

Şan olmak 46: Herkesin kendisinden söz etmesi.

"Karataş'ın içine şan mı olacaksın yoğsam"

Şeref taşımak 236: Onuruyla yaşamak.

"Kara Bayram fukara mukara amma herkes bir şeref taşır."

Şükür çekmek 30: Elinde olanlara şükretmek.

"Karısı yüzüne gülmez gine de niye şükür çeker anlaşılmazdı."

Tatlı günleri acı etmek 35: Güzel günlerin ardından sıkıntı veren olayların yaşanması.

"Tatlı günlerini acı etmeye başladılar."

Taze evli 195: Yeni evlenmiş.

"Hem bu adam taze evlidir."

Taze haber 198: Henüz yeni duyulmuş haber.

"Taze bir haber getir bize."

Tedarik görmek 77, 194, 220: Eksikleri gidermek.

"Bir tedarik görmek lazımdır."77

Teftiş vermek 186: Yapılanlardan dolayı ilgili kişilere rapor vermek.

"İki takike sonra da teftiş vereceksiniz."

Tilki gelecek diye her gece dutta tünemek 255: Sürekli olarak beklenen tehditlere karşı tedbirli olmak.

"Bir tilki gelecek diye her gece dutta tüneyeceksin yani…"

Tozdan dumandan ferman okunmamak 250: Ortamın çok karışmasından dolayı söylenenlerin anlaşılmaması.

"Tozdan dumandan ferman okunmaz oldu."

Ucunda ölüm olsa 118: Ne pahasına olursa olsun.

"İsterse ucunda ölüm olsun…"

Ucundan kıyısından 76: Sınırdan, kenarından.

"(Meranın) ucundan kıyısından kapıp kapıp tarla yapıyorlar.

Uykuda bastırmak 21: Uyuduğu ya da hiç beklemediği anda saldırmak.

"Yılanı uykuda bastırmıştır."

Uzun abdest 155, 196, 208: İyice hırpalanacak şekilde atılan dayak.

"Bir uzun abdest aldıralım o meşe odununa."155

Üst baş düzmek 75: Yeni elbiseler almak.

"Çoluk çocuğa da temiz bir üst baş düzelim mahanasıyla…"

Vaziyeti kavramak 186: Olanlara doğru anlam vermek.

"Vaziyeti gözel kavradınız."

Ya paran olmalı ya da arkan 138: Bu dünyada sıkıntı çekmemek ve yalnız kalmamak için ya paranın olması ya da seni destekleyecek insanların olması gerekir.

"Ya paran olmalı ya da arkan."

Yakışıksız iş 40: Ahlâka ve töreye uygun olmayan iş.

"Eğer öyleyse bu iş çok yakışıksız bir iş olacaktı."

Yalnız adamın işi küldür 28: Kendisini destekleyecek yakınları olmayan kişinin yaptıkları boşa çıkabilir.

"Köylük yerlerinde yalnız adamın işi küldür."

Yan yatar çamura batar 253: Ne yapar eder mutlaka isteğini gerçekleştirir.

"Yan yatarlar, çamura batarlar, gene de kedi gibi dört ayak üstüne düşerler."

Yorgunluktan ölmek 58: Çok yorulmak.

"Haççа gelin de yorgunluktan ölüyordu."

Yükünü yüceye yığmak 230: Ele geçen fırsatları değerlendirmek için nazlanmak.

"Yükünüzü çok yüceye yığıyorsunuz canım."

Yüreği davul gibi olmak 112: Heyecandan kalbinin çok hızlı atması.

"Yüreği davul gibiydi."

Yüreğine korku salmak 56: Korkutmak.

"Gidip geldim, yüreğine korku saldım."

Yüzün suyu 91: Onur, şeref.

"Daha fazla konuşma, defol git buradan yüzün suyuyla."

Yüzünü doğrultmak 92: Gülümsemek.

"Bir laf de de yüzünü doğrultsun."

Yüzünün alını almak 111: Namusuna dokunmak.

"Namus olup da…Yüzümün alını alacak değiller ya."

Zor etmek 101: Israr etmek.

"Eğer çok zor ederse gelir bana söylersin, ben veririm."

Zor hallere düşmek 152: İçinden çıkılması zor durumlarla karşılaşmak.

"Haceli zor hallere düşmüştü."

Zorlukta geçmek 59: Zorluk derecesine göre bir şeyin diğerine üstün gelmesi.

"*Olsa olsa bir sığır çobanlığı vardı, ama bekçilik zorlukta onu da geçerdi."*

3.4.2. Yapısı Bozulmuş Deyimler

Deyimler kalıplaşmış ifadelerdir. Deyimi oluşturan kelimeler eş anlamlılarıyla dahi değiştirilemez. (Aksoy 1993a: 38). Burada bazı deyimlerde bu kural dışına çıkıldığı görülmektedir. Kelimeleri değiştirilerek yapısı bozulmuş deyimler bu bölümde gösterilmiştir.

Bela koparmak 85 <Bela çıkarmak: Kavga çıkarmak.

"Senlen ben köyde kalsaydık öyle bir bela kopardı ki…"

Benzi kül gibi geçmek 56< Benzi kül gibi olmak: Yüzü sararmak.

"Benzi kül gibi geçiverdi."

Borcunu paklamak 9 <Borcunu kapatmak: Borcunu ödeyip bitirmek.

"Hele bu yıl borcunu da paklayınca…"

Burnunu vurmak 144 <Burnunu kırmak: Birini güç durumda bırakarak büyüklenmesini veya direnişini yok etmek.

"İleri gidenin burnunu vurup durutacaksın."

Cinleri başına birikmek 242 <Cinleri başına toplanmak: Öfkelenmek.

"Hatırladıkça cinleri başına birikiyordu."

Çıkmaza saplanmak 250 <Çıkmaza girmek: Bir iş çözümlenemeyecek, içinden çıkılmayacak bir duruma düşmek.

"Konfuransımız vardı da bir çıkmaza saplandık."

Damağın altında bir bala var, çıkar 72 <Ağzından baklayı çıkarmak: Açık söylemekten kaçındığı bir sorunu sonunda açıklamak.

"Senin damağın altında bir bala var, çıkar onu."

Efkâr çökmek 216 <Efkâr basmak.: Tasalanmak, kaygılanmak.

"Öyle bir efkâr çöktü ki üstümüze…"

Gözü yeri göğü görmemek 151, 168 <Gözü hiçbir şey görmemek: heyecana kapılıp başka hiçbir şeyle uğraşamaz duruma gelmek.

"Gözü yeri göğü görmüyordu."

Hırıldaşıp durmak 80 <Didişip durmak: Sürekli olarak birbirini hırpalamak.

"Hırıldaşıp durmaktan ne çıkar?"

İki ucu bulaşık değnek 139: <İki ucu boklu değnek: yönden bakılırsa bakılsın çözülmesi çok güç iş veya durum.

"İki ucu bulaşık değnek, ne yandan tutsan elin batıp çıkıyor."

İşe sürmek 125 <İşe koşmak: Birine iş yaptırmak

"Bayram'ı çok kötü bir işe sürdüğünü anladı Irazca."

Kökünü silmek 152, 153 <Kökünü kazımak: Bir daha üreyemez duruma getirmek, hiçbir kalıntısını bırakmamak, yok etmek.

"Sizin kökünüzü silecem bu köyün içinden."152

Külünü havaya uçurmak 46 <Külünü göğe savurmak: Yok etmek, onmaz duruma getirmek.

"Ben de sizin eve bir ateş verir, külünü havaya uçururum."

Lügat parçalamak 155 <Lügat paralamak: Konuşma dilinde geçmeyen yabancı kelimeler kullanmak, ağdalı konuşmak.

"Bize lügat parçalayacak da göz boyayacak."

Mum gibi yumuşatmak 243 <Mum gibi olmak: Hırçınlığı, yaramazlığı bırakmak.

"Ulan bu ben varım ya, ben adamı mum gibi yumuşatırım, Haceli."

Olmayacak işe boyun kösmek 19 <Olmayacak duaya amin demek: Sonuç vermeyecek işlerle uğraşmak.

“Olmayacak işlere boyun kösersin.”

Selam atmak 106, 190, 192 <Selam vermek: Selamlamak.

“Şuna bir selam atayım diye düşündü.”106

3.5. Atasözleri

Romandaki atasözleri bu bölümde gösterilmiştir. Atasözleri kalıplaşmış ifadelerdir. Burada da atasözlerinin kalıplaşmış hâllerinin korunarak kullanıldıkları görülmüştür. Sadece "Düşmanın karınca ise de hor bakma" atasözü yörede "Hasmın karıncaysa da horsunma." şeklinde kullanılmıştır. Bazı atasözlerinde yöresel farkların olması doğaldır.

Ah yerde kalmaz. 200: Zulüm göreni ahı, zulmedene hayretmez.

Akacak kan damarda durmaz. 167: "Takdir, tedbiri bozar" derler. Bir zarara uğramak, önemli bir şeyimizi kaybetmek kaderimizde varsa, ne yaparsak yapalım, ne önlem alırsak alalım bunun önüne geçemeyiz. Bugün ya da yarın, er veya geç olan olacaktır.

Hasmın karıncaysa da horsunma.. 67: ("Düşmanın karınca ise de hor bakma" atasözü burada bu şekilde kullanılmış.) Düşmanın senden ne denli güçsüz olursa olsun, önem vermemezlik etme, tetikte bulun.

Hatasız kul olmaz. 244: Hiçbir insan tam değildir. Her insan bilerek ya da bilmeyerek yanılıp yanlışlığa düşebilir, suç işleyebilir, günaha girebilir. Kusurları bakımından insanlara fazla yüklenmek doğru değildir. Önemli olan insanların hatalarını yüzüne vurmak değil, hatalarını azaltmada onlara yardımcı olmaktır.

Kara gün kararıp kalmaz, bunalan da bunda kalmaz 200: İnsanın sıkıntılı zamanı sürüp gitmez, arkasından keyifli günler de gelir.

Korkulu düş görmektense uyanık yatmak eftaldir. 141: Tehlikeli bir işe girişmektense o işin sağlayacağı kazançtan vazgeçmek daha iyidir. Çünkü sonu pek iyi görülmeyen, her gün ha battım ha batacağım korkusu veren işten insana pek hayır gelmez.

Ot kökünün üstünde biter, kurt ulusundan gördüğünü işler. 33: Bir kişinin kimliğini, nasıl birisi olup olmadığını öğrenmek için soyunu sopunu bilmek ve tanımak gerekir.

Öfkeyle kalkan zararla oturur. 244: Öfkesine kapılarak iş gören sonunda güç duruma düşer. Çünkü öfkeli, kızgın, sinirli insan iyi düşünemez, olup biteni iyi göremez, sonucu iyi hesaplayamaz. Bu yüzden de yanlış iş yapar.

Ön teker nere giderse arka teker de oraya gider. 70: Yönetenlerin tavır biçimi, zamanla yönetilenlere geçer.

Sana dokunmayan yılan bin yaşasın. 21: Bazı bencil, çıkarcı kimseler vardır ki, onlar, sırf kendilerine zarar vermiyor diye kötülük yapan kimselere engel olmazlar. Onların başkalarına kötülük yapmalarına, bu kötülüklerinin bütün bir toplumu zarara uğratmalarına ses dahi çıkarmazlar; onlara dokunmamaya çalışırlar. Oysa bu tavır son derece yanlıştır. Yalnız kendimizi değil, toplumun diğer bireylerini de düşünmek zorundayız. Bana ne demek, nemelâzımcı olmak toplumun dirlik ve düzenliğini temelden bozacak bir harekete yol açar.

Yılanın başını küçükken ezmeli. 82: Daha küçükken tehlikeli olacağı, zarar vereceği anlaşılan bir şeyin, düşmanın veya bir durumun önüne hemen geçilmeli; büyümesine izin verilmeden ortadan kaldırılmalıdır.

Zorla güzellik olmaz. 92: İnsanların yapıları bir değildir. Bu bakımdan beğenme, hoşlanma duyguları da farklı farklıdır. Dolayısıyla bir kişiye beğenmediği bir şeyi zorla beğendirmeye çalışmak yanlış bir yola girmek demektir.

3.6. Terimler

Terimleri genel dilin sözcüklerinden kesin sınırlarla ayırmak zordur. Hamza Zülfikar, terimlerin halkın söz varlığında yer almayacağını ama halk ağzında olup da sonradan terim özelliği kazanmış kelimeler olduğunu belirtir. (Zülfikar 1991: 21)

Bu bölümde terim olabileceğini düşündüğümüz kullanımlar verilmiştir.

Arık 10: Su yolu, ark.

"Arıkları emmenleri hazırlamışlardı."

Avlu 34: Bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, duvarla çevrili alan.

"Kalkıp avlu kapısını açmaya koştu."

Boyunduruk 32: Çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember.

"Bayram öküzle ineği saldı boyunduruktan."

Çöyür 14: Dikenli ahlat dalı.

"Bu çite biraz daha çöyür getirmeli."

Dığan 35: Yemek ya da yağ tavası.

"Dığanı da güzün kalaylattıydım daha."

Dibek 12: Taştan veya ağaçtan yapılmış büyük havan.

"... dibek başında sokuyu en iyi şekilde sallamak..."

Dönüm 9: Arazi ölçü birimi.

"...kırk beş dönüm kadar toprağı..."

Düver 36: Binalarda kiriş yerine kullanılan kalın ağaç.

"Düverin üstüne, merteklerin arasına hep baktılar."

Emmen 10: Çukur, bağ çukuru, ağaç ya da sebze dikmek için açılan çukur.

"Arıkları emenleri hazırlamışlardı."

Evlek 9: Dönümün dörtte biri.

"Bu toprakların ancak üç evleği sulanabiliyordu."

Gök göverti 9: Yeşillik, sebze.

"Karataşlı köylüler, bir haftadan beri 'gök göverti' ekimini hızlandırmışlar."

Hanay 138: İki ve daha çok katlı ev.

"Bir de yüksek bir hanay yükselt bakalım evin önüne!"

Harım 31: Sebze ve meyve bahçesi.

"Harımın işlerini bitirince hemen bunu ele alacaktı."

Hayat 30: Genellikle köy ve kasaba evlerinde, üstü kapalı, bir veya birkaç yanı açık sofa.

"Üst kat, iki odalı bir hayattı."

Holus 206: Kalburun büyüğü.

"...sele sepet, çamaşır, holus, kalbur..."

Kofalık 13: Hasır örülen otun çok olduğu yer, saz.

"Öteden, kofalıktan bir leylek uçtu."

Mertek 24: Yapıda kullanılan dört köşe veya yuvarlak, kalınca ağaç.

"Pardılarda, merteklerde dolaşırlar da iniverirler diye çok korkardım."

Mesnet 38: Mevki, makam.

"Bizde bir dürzü, bir mesnet başına gekti mi, hemen külü kendi önüne eşmeye başlar."

Nadas 31: Tarlayı sürerek dinlenmeye bırakma.

"Nadaslara başlamadan kağnıyı koşup gidecek…"

Övendere 11: Çift sürülürken sabanın ökçe kısmında biriken çamurları temizlemek üzere bir ucunda üçgen biçiminde küçük demir plaka; diğer ucunda çift hayvanlarını nodullamak için çivi bulunan deynek.

"Övendereyi de oğluna vermişti."

Öz 13: Bataklık.

"Öze möze düşmesin mallar…"

Pardı 13: Toprak damlı evlerde tavana konulan ağaç, kiriş.

"Pardıların arasına koymaya yarardı."

Sayvan 85: Üstü örtülü davar ağılı.

"Güzün şu sayvanın altına bir küçük oda yapalım."

Soku 12: Dibekte, havanda tahıl dövmeye yarayan tokmak.

"… dibek başında sokuyu en iyi şekilde sallamak…"

Subasar 60: Sulanabilir tarla.

"Elli dönümün iki dönümü, hiç olmazsa bir dönümü su basar olurdu."

Tak tuk 30: Tarım ve ev araçları.

"Odanın birine de tak tuk korlardı."

Tokuç 173: Çamaşır dövme aracı.

"Kazanı, tekneyi, tokucu kaldırdı."

Yarıcılık 9: Toprağı işleyenin, elde ettiği üründen, mal iyesine sözleşmeye göre pay vermesi biçiminde bir işletme türü.

"Onu yarıcılıktan bu topraklar kurtarmıştı."

3.7. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)

Buradaki kalıp sözler günlük hayatımızda sıkça kullandığımız, dolayısıyla anlamakta zorlanmayacağımız ifadeler oldukları için burada anlamları üzerinde durulmamıştır.

Adınız batsın. 170

Aleykümselâm. 54

Allah belasını versin. 34, 100, 116, 259

Allah esirgesin. 225

Allah razı olsun. 200

Allah bağışlasın! 194

Allah'ı seversen. 229

Allah'ın adaletine hamdolsun. 23

Allah'ın izniyle. 208

Allah'tan bulsunlar. 241

Baş üstüne. 155, 227

Bereketli olsun. 92

Berhudar ol. 222

Buyurun. 231

Cümleten afiyet olsun. 192

Duyduk duymadık demeyin. 59

Edenlerin gözü kör olsun. 202

Emeğim feda olsun. 203

Eyvallah. 146

Geçmiş olsun. 206, 211

Gelmiş geçmiş olsun. 253

Gözünüz kör olsun. 170

Güle güle . 146, 192, 223

Hadi eyvallah. 227

Hadin kalın sağlıcakla. 199

Hay hay. 68

Haydi uğurlar olsun. 146

Hayırlı olsun. 46

Hayrola. 171

Hoş geldin. 44, 179, 211

Kalın sağlıcakla. 41

Kolay gelsin. 228

Kökü kurusun. 34

Kör şeytanından bulasıca. 96

Maşallah. 88

Merhaba. 193

Nasılsınız? 193

Ne var ne yok? 55

Ölmek var dönmek yok. 98

Rica ediyorum. 83

Sağ ol, elin dert görmesin. 253

Sağ ol. 146

Sağ olsun. 205

Sağlıcakla. 214, 223

Sağlık olsun. 208

Selam söyle. 105

Selam. 54, 193

Sen bilirsin. 198

Siz bilirsiniz. 105

Söylemek ayıp. 235

Tövbe yarabbi. 63

Uğurlar olsun. 41, 105

Zahmet etme. 209

Ziyade olsun. 192

3.8. Tekrar Öbekleri

Türkçede anlatıma güç katan özelliklerden birisi de tekrar öbekleridir. Tekrar öbeği: "Ya yakın veya zıt anlamlı aynı cins iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ya bir kelimenin ilk sesinin /m/ sesiyle değiştirilerek tekrar edilmesi ya da bir kelimenin ilk hecesinin üzerine /m, p, r, s/seslerinden birinin ilave edilerek kelimeyle birlikte söylenmesi yoluyla oluşturulan kelime öbekleridir." (Delice 2003: 31)

Romandaki tekrar öbeklerinin, önceki bölümde verilen tekrar öbeği gruplandırmalarından dördüne uyduğu görülmektedir:

3.8.1 Aynen Tekrar Öbeği

acı acı 249

"Acı acı telaşlı…"

açık açık 252

"Öyle demektir bu! Açık açık…"

adam adam 193

"Adam adam karşı çıkmışız."

adım adım 124

"Ve yürüyordu. Adım adım…"

ağır ağır 95, 96, 179, 180, 187, 257
"Fatma ağır ağır kalktı gitti." 95

akşam akşam 100

"Koca köyü dolaşacağım akşam akşam."

aktarıla aktarıla 228

"Aktarıla aktarıla irmiğe dönmüş taze toprağı."

al al 261

"Anasının gözlerinde gür alevler al al parlıyor."

Allah Allah 256

"Irazca titredi Allah Allah dedi."

anlata anlata 30

"Çocuk öldürdüğü yılanı babasına anlata anlata bitiremiyordu."

araya araya 142

“Araya araya gücüle buldum.”

avanak avanak 60

“Şu köyde adamlar vardı ki avanak avanak dolaşıyorlardı.”

aykırı aykırı 48

“Böyle aykırı aykırı soluma.”

azar azar 21

“Yanındaki testiden üzerine azar azar su serpiyordu.”

bağıra bağıra 96, 221

“Öyle bir ağlamak istiyordu ki bağıra bağıra.” 96

bak bak 143, 260

“Bak bak, muhtar oldu da…” 143

bakıp bakıp 29, 170, 260

“Bayram karısına bakıp bakıp şaşırdı.” 29

baktı baktı 91

“Haceli baktı baktı…”

bar bar 261

“Bar bar bağırıyordu.”

başka başka 189

“Ve her biri başka başka.”

belirip belirip 15

“Bileklerinde mor damarları belirip belirip çıkıyordu.”

birer birer 86

“Birer birer ele alırsak olur.”

boy boy 51, 179

“Boy boy tarlalar…” 51

böğüre böğüre 180

“Böğüre böğüre ağlamak istiyorum

böyle böyle 69, 169

“Mesele böyle böyle.” 69

cayır cayır 35, 195, 204, 245

“Cayır cayır yandı şimdiye.” 35

cız cız 211

“Haççа’nın da kalbi cız cız etti.”

civil civil 230

“Damların saçaklarında civil civil kuşlar ötüşüyor.”

çabuk çabuk 104, 115

“Çabuk çabuk söyle ne olduysa.”

çağıl çağıl 212

“Çağıl çağla çağla yeşili, bir görülmedik gözlerdi.”

çağıra çağıra 30

“Belim diye çağıra çağıra yatardı.”

çatır çatır 85, 123, 254

“Çatlatacak dedi Haceli’yi, çatır çatır.” 85

çekine çekine 210

“Çekine çekine girdi içeri.”

çentik çentik 94

“Çentik çentik ederler etimi.”

çil çil 204

“Küçük küçük, çil çil çaresiz yıldızlar.”

çize çize 123

“Elleri derisini çize çize gidip geliyordu.”

dalga dalga 48

“Karataş’ın kır tarlaları yukarı doğru dalga dalga giderdi.”

damar damar 179

“Hani yer damar damar, insan millet millet, köylü de boy boy…”

deli deli 119, 187, 227

“Bayram’ın yüreği vurmaya başladı deli deli.” 119

derin derin 55, 93, 139, 217

“Böyle derin derin ne düşünüyorsun?” 55

didik didik 151

“Etini didik didik edecem.”

dinleye dinleye 133

“Geleni gideni dinleye dinleye…”

dolana dolana 227

“Dolana dolana Ağali’nin evine vardı.”

dolu dolu 95

“Fatma dolu dolu ağlıyordu.”

doya doya 167

“Ağlayacak bir yer bulamadığı için doya doya ağlayamıyordu.”

dönüp dönüp 93

“Dönüp dönüp bakıyordu.”

duyura duyura 96

“Sesini dağların ardındaki köylere duyura duyura…”

esneyip esneyip 84

“Esneyip esneyip duruyordu.”

fosur fosur 231

“Yerlikaya’lı misafiri fosur fosur sigara içiyordu.”

gayretli gayretli 50

“Haceli gayretli gayretli çalışıyordu.”

geçip geçip 192

“Zamanlar geçip geçip gidiyor.”

gelip gelip 209

“Günler gelip gelip geçiyordu.”

geniş geniş 16, 155

“Geniş geniş su dökünebilsin.” 16

geze geze 209

“Nelerini gördük bu Erle Ovası’nda geze geze.”

gizli gizli 63

“Bayram da gülerdi gizli gizli.”

göstere göstere 164

“Muhtar sarı dişlerini göstere göstere gülüyordu.”

gözel gözel 72, 143, 186, 239

"Gözel gözel dinlediniz."72

harp harp 242

"Yüreği harp harp vuruyordu."

hart hart 128, 137

"Hart hart kaşınıyordu adam köyün içinde."128

hızlı hızlı 114

"Hızlı hızlı soluk alıp verişinden Fatma'nın yürek gümbürtüsünü duyuyordu."

içinden içinden 243

"İçinden içinden uzun oflar çekiyordu."

ince ince 13, 224

"Çayırlar tel tel yapraklı, ince ince olurdu." 13

istemiye istemiye 87, 93

"Ahmet istemiye istemiye kalktı." 87

ivedi ivedi 89, 135

"Haceli ivedi ivedi tıkıştırıyordu." 89

kapıp kapıp 76

"...Kapıp kapıp tarla yapıyorlar."

karıştırıp karıştırıp 15

"Bugün karıştırıp karıştırıp ekeceklerdi."

kaş kaş 230

"Millet kaş kaş olmuş bakıyordu."

kaşıya kaşıya 87

“Sonra apışarasını kaşıya kaşıya Ahmet geldi.”

kavlayıp kavlayıp 222

“Derimiz kavlayıp kavlayıp kalkıyor.”

kıkır kıkır 65

“Ahmet kıkır kıkır güldü.”

kıtır kıtır 117, 241

“Keserler kıtır kıtır.” 117

kıvrak kıvrak 142

“Haceli kıvrak kıvrak yukarı çıktı.”

kinli kinli 188

“Adama kinli kinli bakar.”

kocaman kocaman 226

“Tokmak kafalarında kocaman kocaman ikişer göz…”

kolay kolay 212, 215, 233

“Kafası çalışmayan adama kolay kolay deli demezler.” 233

korka korka 65

“Haççа korka korka kaynanasını indirdi aşağı.”

koşa koşa 256

“Çıkıp gittiler koşa koşa.”

koştu koştu 103

“Koştu koştu kapıda durdu.”

koyu koyu 202

“Koyu koyu düşünmeye başladılar.”

köpüre köpüre 220

"Al kanları akıyor parmaklarından köpüre köpüre."

kötü kötü 92

"Ahmet ne bakıyor kötü kötü."

kurgun kurgun 50

"Kurgun kurgun geliyordu."

kuşkulu kuşkulu 94

"Eyi ya de bakalım, dedi kuşkulu kuşkulu."

küçük küçük 10, 204

"Küçük küçük çıkan sular bu topraklarda birleşir."10

küflü küflü 43

"Ev nemliydi, küflü küflü kokuyordu."

mecalsiz mecalsiz 216

"Mecalsiz mecalsiz oğuşturuyordu."

millet millet 179

"Hani yer damar damar, insan millet millet, köylü de boy boy…"

neler neler 22

"Daha neler neler."

okur okur 221

"Okur okur bunu okurdu."

olsa olsa 59

"Olsa olsa bir sığır çobanlığı vardı."

otlata otlata 22

“Ekin aralarında otlata otlata beslemiştik.”

oyulup oyulup 85

“Toprak oyulup oyulup gidiyordu.”

ödeye ödeye 81

“Borç ödeye ödeye imanım gevredi.”

öfkeli öfkeli 202, 228

“Öfkeli öfkeli dönüp gitmişlerdi.”202

öksüre öksüre 238

“Haceli geldi öksüre öksüre.”

önüne önüne 164

“Başı önüne önüne düşüyordu.”

parça parça 220

Beş parmağın beşini de parça parça edip atıyor.”

parçalana parçalana 220

“Parmaklar parçalana parçalana kıyma gibi oluyor.”

parıl parıl 16

“…Parıl parıl…Geniş…diyordu.”

sabah sabah 14,180

“Bir güzel renk içinde yatıyordu sabah sabah.” 14

sabırlı sabırlı 245

“Muhtar, sabırlı sabırlı…

saf saf 18

“Haççа saf saf sordu.”

sakatlıya sakatlıya 242

“Sakatlıya sakatlıya bir namaz kıldık.”

sapır sapır 30

“Sapır sapır da şükür ediyordu durmadan.”

satıla satıla 76

“Satıla satıla mera mı kaldı?”

sendeleye sendeleye 157

“Haççа çamaşırdan kalktıktan sonra sendeliye sendeliye merdivene doğruldu.”

sessiz sessiz 39, 55

“Bayram sessiz sessiz dinliyordu.” 39

sık sık 22, 116

“Anam anlatır bunları sık sık.” 22

sıkı sıkı 14, 155

“Bayram, oğluna sıkı sıkı bir daha tembihledi.” 14

söyle söyle 245

“Söyle söyle Bayram, dedi.”

söyler söyler 221

“Söyler söyler bunu söylerdi.”

söyleye söyleye 65

“Söyleye söyleye dilimde tüy bitti.”

suratına suratına 220

“Çalmalı suratına suratına.”

sürüm sürüm 169

“Hepinizi sürüm sürüm süründürecem.”

süzülüp süzülüp 205

“Uyku süzülüp süzülüp akıyordu gözlerinden.”

tatlı tatlı 35

“Taze marullar gibi kocalarına sarılıp tatlı tatlı sevişecekleri yerde...”

tel tel 13

“Çayırlar tel tel yapraklı olurdu.”

terleye terleye 261

“Yatakta terleye terleye uyuyan Ahmet’i bile sarsıyordu.”

ters ters 76

“Muhtar Ağali’ye ters ters baktı.”

tin tin 9

“...tin tin koşuyor.”

tir tir 241

“Tir tir titriyordu.”

tiril tiril 151

“...tiril tiril titrer görenler.”

tok tok 124

“Ağır adımlarla yürüyordu. Tok tok…”

top top 93

“Fatma top top saçlı başını öne eğdi.”

topallaya topallaya 237, 237, 254

“Topallaya topallaya çıkması numaradır.”237

tuta tuta 170

“Bayram’ı tuta tuta dışarıya çıkardı.”

ufacık ufacık 10

“Ufacık ufacık tarlacıklardı.”

utana utana 128

“Ne olacak böyle utana utana.”

uysal uysal 176

“Toman uysal uysal yürüdü çocuğun yanına.”

uzana uzana 225

“Uzana uzana yatma.”

uzayıp uzayıp 51

“Uzayıp uzayıp gidiyordu mapushane yolları.”

uzun uzun 114, 118

“Uzun uzun övünürlerdi.” 114

yalvara yalvara 256

“…yalvara yalvara uzadı.”

yarım yarım 114

“Yarım yarım, diye söylendi Fatma.”

yavaş yavaş 9, 10, 15, 33, 36, 63, 126, 159, 192, 204, 257
“Alnından göğsünden yavaş yavaş bir ter yürüyordu.” 15

yekine yekine 242

“Doğur, yekine yekine…”

yıkıla yıkıla 154, 237

“Yıkıla yıkıla gitti.” 154

zaman zaman 30

“Bayram zaman zaman ormana gidip…”

3.8.2 Yakın Anlamlı Tekrar Öbeği

ağır aksak 9

"Ağır aksak ilerleyip gidiyordu."

akıllı uslu 242

"Sen akıllı uslu bir adamsın."

basma kesme 13

"Ben basma kesme istemem."

boylu poslu 14

"Boylu poslu ama zayıftı."

çalına çırpına 242

"Bin bir eziyetle, çalına çırpına büyüt."

çayır çimen 99

"Çayır çimen bir bahçe içinde."

çör çöp 98

"Çörü çöpü silip süpürüyordu."

kır bayır 50

"Kıra bayıra çekilmişti."

konu komşu 193

"Konu komşuya ilan etmişiz."

ses soluk 115, 251

"Başka ses soluk yoktu."

zarar ziyan 13

“Zarara ziyana sokmadan güt şuralarda.”

3.8.3 ‘M-’ İlaveli Tekrar Öbeği

akıllı makıllı 78

“Biz seni akıllı makıllı bi şey bilirdik.”

fukara mukara 236

“Kara Bayram fukara mukara emme…”

keşkek meşkek 34

“Siz keşkek meşkek demeyin de bana bir tas su verin.”

komşu momşu 128

“Onlar komşu momşu olmasınlardı.”

kuşak muşak 15

“Sen bana güzün kuşak muşak alma.”

kürek mürek 17

“Sulamak için kürek mürek gerek değil.”

öz möz 13

“…öze möze düşmesin mallar.”

pabuç mabuç 75

“Babuç mabuç almalı.”

yemek memek 193

“Yemek memek hazır mı?”

3.8.4 Zıt Anlamlı Tekrar Öbeği

gelen giden 133

"Geleni gideni dinleye dinleye…"

3.9. Yöreye Has Söyleyişler

Çalışmamızda, yörede konuşulan dilin özelliklerini yansıtır düşüncesiyle, yöreye has söyleyişlerden de örneklere yer verilmiştir. Romanda olay Burdur'un Yeşilova ilçesine bağlı Karataş köyünde geçmektedir. Başında (*) simgesi bulunan sözcükler sözlüklere geçmemiş, yazara has sözcüklerdir. Bunlar geçtiklere cümlelere göre anlamlandırılmıştır.

Aba 33: Abla.

"Aba, abaa!"

Belinlemek 100: Korku ile birden sıçramak, irkilmek.

"Irazca belinledi."

Biterli 10: Verimli toprak.

"Derin topraklardı. Biterliydi."

Bunar 19:
"Ben her gün bunardan su taşırım."

Çiğnini çekmek 207: "Ben bilmem" anlamında omzunu sallamak.

"Şakir Efendi çiğnini çekti."

Çöyür 39: Dikenli ahlat dalı.

"Çöyür gelecem der."

**Dakavil 165:* Oyun, hile.

"Hem de seni kancıkça bir dakavil hattıynan odaya çekip…"

Dığan 35: Yemek yahut yağ tavası.

"Dığanı da güzün kalaylattıydım."

Dişeyli 46,111: Kadın.

"Bir sidikli dişeylinin lafıynan ..."46

Dutma 203: Uşak, yanaşma, hizmetçi.

"Haççа'nın dutması olmaya razıyım."

Düver 36: Dama atılan büyük ağaç.

"Düverin üstüne baktılar."

Emmen 15: Bostan ve sebze tohumunu ekmek için toprağa açılan küçük çukur.

"Emmenleri dün hazırlamışlardı."

Eviçeri 199: Ev yeri.

"Eviçeri serildik, kaldık."

Gacara 110: Kavgacı.

"Çok gacara bir köpek gibi."

Gırado 193: Kıymet, değer.

"Bu bizim gıradomuzda böyük bir gediktir."

**Gök göverti 9:* Yeşillik, sebze.

"Karataşlı köylüler bir haftadan beri gök göverti ekimini hızlandırmışlardı."

Haççа 120: Hatice.

"Haççа kalktı."

Hışınmak 91: Vuracak gibi yumruğunu kaldırmak, öfkelenmek.

"Hışındı. Hadi bakalım daha duracak mısın?"

**Ilga 216:* Haber, talimat.

"Onbaşı şimdiye kadar muhtardan ılgayı aldıysa..."

Irlanmak 134: Sallanmak.

"Kıçı başı ırlanıyordu durmadan."

İlenmek 241: Birinin kötü bir duruma düşmesi dileğini gönlünden geçirmek veya açıkça söylemek, beddua etmek.

"Beddua etti. İlendi."

İş kayıt bastırmak 37: İşlerin birikip çoğalması.

"İş kayıt bastırdı Ali Emmi."

*İvazsız 189:*Karşılıksız.

"...İvazsız, garazsız..."

**Kabazeyin 56:* Gözü pek.

"Oğlun Osman Kabazeyin olacak."

Karcımak 249: Çok konuşmaktan ve soğuktan ses kısılmak.

"Sesi karcımıştı."

**Ketüm 15:* Güçsüz, zayıf.

"Ketüm kalacak yavrum..."

Künk 181: Pişmiş toprak veya betondan yapılmış kalın su borusu, büz.

"Künk yoktur, kireç yoktur."

Malağı yıkmak 40: Sıkıntının yüze yansıması, surat asmak..

"Malağı yıkmışsın gine."

Merim 97: Uysal, yumuşak, ince (kimse).

"Haççа merimdir."

Narkını kırmak 145: Küçük düşürmek.

"Narkını kırmak istemedim komşu içinde."

Ocumak 242: Bir şeyden korkmak, ürkmek, çekinmek.

"Yılanlardan iyice ocumuştu."

Önülcek 54: Giysi.

"Önülceğinden çekti."

Pelvan 139: Pehlivan

"Karataş'ın topal pelvanı gibi…"

Pıstırmak,217: Korkutarak kımıldayamayacak duruma getirmek, sindirmek.

"Nasıl pıstırdı hepsini."

Subasar 60: Sulanabilir tarla.

"…hiç olmazsa bir dönümü subasar olurdu."

Tak tuk 30: Tarım ve ev araçları.

"Unları, buğdayları, tohumları tak tuk odasında dururdu."

Tehne 170: Tenha.

"Tehnelerde kıstırdınız aslanımı!"

Tomafil 26: Otomobil.
"Tomafilleri bilem varmış."

**Tosturmak 47:* Yıldırmak, gözünü korkutmak.

"Bu Haceli domuzunu tosturmazsak…"

Yasılmak 98: Boyun eğmek.

"Yasılmaya gelmezdi köylük yerinde."

Yasır 95: Esir.

"Ne suçu var da deli Haceli'ye yasır ettin bunu?"

Zaha 38: Her halde.

"Ev yapacaktır zaha."

3.10. Argo

İncelediğimiz romanda argo olduğunu düşündüğümüz kullanımlar şu şekilde sıralanmıştır:

Adı boklanmak 150: Adının kötüye çıkması.

"Köyümüzün adı boklanmasın böyle bir bokun yüzünden."

Ağzına sıçmak 42: Aşağılayıcı bir duruma sokmak.

"Onlar bizim evin önüne sıçarlarsa ben de onların tümünün ağzına sıçarım!"

Aklını köpekler yesin 79: Akıllı olduğunu düşünen kimseleri küçümsemek için kullanılır.

"Aklını köpekler yesin."

Anan şamını gördüğün gün 194: İçinden çıkılamaz bir duruma düşmek.

"Anan şamını gördüğün gündür valla."

Anasını bellemek 47: Aklına gelmedik işler, başına gelebilir.

"Ben onun anasını bellerim…"

Arka kale olmak 28: Arkasında duracak birilerinin olması.

"Arka kale olurlar yarın birbirlerine."

Beyni soğuk 203: Akılsız, aptal.

"Beyni soğuk!"

Bok yemek 64: Yapamayacağı işlere kalkışmak.

"Heç kimse bir bok yiyemez bize!"

Boklu 43: Hor görülen kimse.

"Kalk ulan boklu!"

Boklu avratlı dürzü 146: Küçümsenen kimse.

"Güle güle boklu avratlı dürzü."

Bokun biri 82: Tiksinilen, sevilmeyen kimse.

"Bu Bayram'ın böyle bokun biri olacağı daha ufacıkken belliydi."

Çam yarması 96: Güçlü kuvvetli, iri yarı.

"Benim kardeşlerimin her biri çam yarmaları gibi."

Çarıklı 181: Yoksul, köylü.

"Çarıklının itibarı yok."

Çataşmak 196: Cinsel ilişkiye girmek.

"Karataş'ın insanı akşam saban çataşır durur."

Dalına basmak 240: Zorla istenileni yaptırmak.

"Dalına basıp 'eh' dedirtecekler."

Dangalak 248: Akılsız.

"Dangalak dangalak konuşuyorsun."

Delik tıkamak 36: Cinsel ilişkiye girmek.

"Senin babanın delik tıkaması eyidir evvel Allah."

Dini kırık 119: Düşüncesiz.

"Vay dini kırık vay!"

Düdüğünü öttürmek 55: Çıkarları için birinin dediklerini yapmak.

"Senin düdüğünü öttürür."

Erişikli köpek 114: Çabuk sinirlenen kimse.

"Tepesine yıldırımlar düşsün erişikli köpeğin."

Faka basmak 171: Aldatılmak, tuzağa düşmek.

"Muhtarın fakına bastık."

Gök dinli cavır 225: İnanmayan, dinsiz.

"Fukara olacağına gök dinli cavır ol da yaşa yalan dünyada."

Gördün mü babayı 229: Zor hallere düşmek.

"Gördün mü şimdi babayı?"

Göt atmak 12: Peşini bırakmamak.

"Asıl o zaman göt atar kızlar ardından."

Göt içi kadar 145: Çok küçük.

"Göt içi kadar bir yer sattın mı…"

Güne karşı işemek 163: Saygı gösterilmesi gereken şeylere saygısızlık göstermek.
"Güne karşı işer misin bir daha?"

Hapı yutmak 185: İçinden çıkılamaz hallere düşmek.

"Tüm hapı yuttuk işte o zaman."

Harama uçkur çözmek 115: Nikahsız olarak cinsel ilişkiye girmek.

"…harama uçkur çözüyoruz."

İçine tükürmek 68: Hoşa gitmeyen durum.

"İçine tüküreyim böyle bülbül yuvasının!"

İmanı gevremek 81: Çok yorulmak, yıpranmak.

"Yedi yıldır borç ödeye ödeye imanım gevredi."

İşin içine sıçmak 195: Planı bozmak, işi olumsuz sonuçlanmak.

"İşin içine sıçtı gözelce."

İt dölü 149: Soysuz, aşağılanan kimse.

"İt dölünün…"

Kafadan kontak 248: Akılsız.

"Ulan sen kafadan kontak mısın be Bayram?"

Kakavan 204: Düşüncesiz, bilgisiz, aptal adam.

"Kakavan oğlu kakavan!"

Kalın kafalı 80: Anlayışı kıt.

"Ulan emme de kalın kafalıymışsın…"

Karı karnı doldurma 196: Gebe bırakma.

"Sen bu karı karnı doldurma işinde…"

Kıyamet tepelemek 185: Kargaşa çıkmak.

"İşte o zaman bir kıyamet tepeler."

Kızılcık şerbeti 212: Dayak yemek.

"Kızılcık şerbeti ikram ettiler bize."

Matrağa almak 75: Alaya almak, eğlenmek.

"Matrağa alma bizi."

Maytaba almak 215: Dalga geçmek.

"…bir de kalkmış seni maytaba alıyor."

Ossurda ossurda 73: Zorla.

"Öyleyse bu parayı bizden ossurda ossurda alırlar."

Sarmaya almak 246: Çıkarları doğrultusunda birini kullanmak.

"Haceli'yi sarmaya aldığın yetmiyormuş gibi…"

Sidik yarıştırmak 67: Sonuç vermeyecek işlerle uğraşmak.

"Boşuna sidik yarıştırıyoruz biz."

Sidikli 46: Küçümsenen kimse.

"Bir sidikli dişeylinin lafıylan yolunu mu değiştireceksin?"

Sütüne havale 193: İnsafına kalmış.

"Şişeleri muhtarın sütüne havale ettiler."

Tepesine binmek 178: Biriyle uğraşmak.

"Biz fakiriz diye bizim tepemize biniyorlar."

Teres 194: Aşağılık anlamına sövgü sözü.

"Bir teres kaymakam yıktı bizi."

Uzun abdest 155: Dayak.

"Bir uzun abdest aldıralım…"

Vazife görmek 252: Cinsel ilişkiye girmek.

"Dön de kırk yılın başında bir vazife görelim."

Yolunmak 194: Para kaybetmek.

"Şimdi sana adamakıllı yolunmak görünmüştür."

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü romanı, söz varlığı öğeleri bakımından incelenmiştir. Yabancı sözler, deyim, atasözleri, terim, kalıp sözler, tekrar öbekleri, yöreye has söyleyişler ve argo kullanımlar belirlenerek, bunların sözlüksel alan çalışması yapılmıştır.

Bu inceleme sonucunda; anlamını bilmediğimiz 25 yabancı sözcük tespit edilmiştir. Bunların dışındaki yabancı sözcükler, halk tarafından benimsenip Türkçeleştirildiği için inceleme dışında tutulmuştur.

Romanda 299 tane deyime rastlanmıştır. Ayrıca kaynaklarda bulunmayan 176 deyim ve yapısı bozulmuş 18 deyim tespit edilmiştir.

Romanın tamamında 12 tane atasözü geçmektedir.

Terim olabileceğini düşündüğümüz 28 sözcük belirlenmiştir.

Romanda 54 tane kalıp sözün kullanıldığını görülmüştür.

Birbirinden farklı 160 tekrar öbeğine rastlanmıştır.

Yöreye has söyleyişlerden örnekler verilmiştir.

Argo olabileceğini düşündüğümüz 50 tane örnek verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkçenin zengin anlatım olanaklarını yansıtan atasözü, deyim, kalıp söz, tekrar öbekleri, argo ve yerel söz değerlerini ortaya çıkarmaktı. Bu sayede bir dilin söz varlığının zenginliğini, sadece o dildeki sözcük sayısına göre değerlendirenlere cevap verebilmek adına somut kanıtlar ortaya konmuştur.

Çalışmamızın en önemli sonucu olarak, kaynaklara geçmemiş 176 farklı deyimi görmekteyiz. Tek bir eser taramasında, kaynaklara geçmemiş 176 farklı deyimin bulunması, sözlüklerimiz hazırlanırken bizim çalışmamıza benzer araştırmaların yapılmasının zorunluluğunu göstermektedir.

Ortak yazın dilimizde ve Anadolu ağızlarımızda yaşayan deyimlerimiz, olayları, durumları, insan davranışlarını ve karakterlerini çoğu kez, başka dillerin deyimlerinden çok daha ince ve güçlü bir biçimde, somut anlatımla dile getirmekte, bütünüyle, zengin bir deyim varlığı ortaya koymaktadır. Türkçemiz bu açıdan çok zengin bir dildir. Tek bir romanda kullanılan toplam 493 deyim de bunun somut bir kanıtıdır.

Romanda kullanılan 160 tane tekrar öbeği çok güçlü anlatım olanakları sunmaktadır. Türkçemiz tekrar öbeklerinin bu kadar çok olduğu sayılı dillerdendir.

Atasözleri, gerçekleri kısa ve güçlü bir anlatımla, çok özgün bir biçimde söze dönüştüren zengin bir varlık oluşturmaktadır.

Kalıp sözler ya da ilişki sözleri, başka dillerden çok daha büyük bir zenginlik göstermektedir.

Anadilimiz, bir olayı, bir durumu, belli bir gerçekliği dile getirmede çok değişik, birbirinden farklı anlatım yollarına sahiptir.

Türkçe söz varlığı bakımından zengin bir dildir. İnsanın ortaya koyduğu her kavramın Türkçede ya bir karşılığı vardır ya da bu karşılığın üretilmesi mümkündür.

Türkçenin ilk dönemlerinden bugüne kadar ortaya konulan yazılı eserleri ve ağızları henüz tam anlamıyla araştırılmamıştır. Yazılı eserlerin ve Anadolu ağızlarının bütünüyle taranması durumunda, en az birkaç yüz binlik bir söz varlığına ulaşılacaktır.

Türkçemiz zaman içerisinde birçok sözcüğünü kaybetmiştir. Kullanılmayan her sözcük ölmeye mahkûmdur. Ağızlardaki söz varlığı yazıya geçirilebilirse ilerde kaybolacak birçok sözcüğü kurtarabiliriz.

Yaşayan diller arasında en eski yazılı eserlere sahip dillerden biri olan Türkçe, aynı zamanda çok geniş bir coğrafyada, çok fazla insan tarafından konuşulan büyük bir dildir. Sözcük sayısı bakımından da büyük bir dildir. Ancak Türkçenin gerçek sözcük sayısı tam anlamıyla bilinmemektedir.

Sonuç olarak; ağızlar üzerinde yapılacak “derleme ve tarama” çalışmaları, Türkçenin söz varlığı bakımından zenginliğini gösterecektir. Ana dilin bütün

sözcüklerine sahip çıkıldığı, ağızları ve yazılı eserlerimizi kapsayan tarama ve derleme çalışmaları yapıldığı takdirde, sözcük sayısı yüz binleri geçecektir. Bugün ağızlarda yaşayan, ama sözlüklere girmemiş binlerce sözcük vardır. Yapılacak bu tür çalışmalar ve bu sözcüklere yazı hayatında işleklik kazandırılmasıyla Türkçenin zenginliği belgelenmiş olacaktır.

Türkçe zengin ve büyük bir dildir.

DİZİN

Yabancı sözcükler

âlicenap
berzah
fehim
fent
feyl
hav
içtima
iktiza
izan
kavi
kelp
leyli
muaşeret
mücrim
müddeyum
müsellah
sahtiyan
sakıt
sarfınazar
şavk
teneşir
tevekkül
vasıf
zillet
zuhur

Deyimler

aç gözlü
açık vermek
adam yerine koymak
adını almak
ağır basmak
ağıt düzmek
ağız aramak
ağzına bakmak
ağzından çıkanı kulağı işitmemek
ağzına yakıştırmak
ağzının içi kurumak
ah çekmek
ahı yerde kalmamak
akıl sır ermemek
akıllı uslu
aklı başına gelmek
aklı çıkmak
aklı ermek
aklına gelmek
aklını başına toplamak
aklını çelmek
aklını oynatmak
altta kalmamak
arada kalmak
ardına düşmek
arkası olmak
atıp tutmak
ayağa kalkmak
ayağını denk almak
ayağını sürümek
ayak basmak
ayranını kabartmak
baskın çıkmak
baskın yapmak
baş başa bırakmak
baş başa vermek
başı bozulmak
baş edememek
başıboş (bırakmak)
başına çorap örmek
boğazına düğümlenmek
boyun eğmek
burnundan solumak
burnunun dibini dikilmek
burnunu büyütmek
burun kıvırmak
can yakmak
canı çekmek
canı çıkmak
canı yanmak
can almak
can gelmek
ciğerine işlemek
çek arabanı
çene yormak
çıngar çıkarmak
çocuk düşürmek
dalıp gitmek
damarına basmak
damdan düşer gibi
defterini dürmek
demir atmak
dengi dengine
derin bir nefes almak
dili varmamak
dile düşmek
dili dönmemek
dili kurumak
dili tutulmak
dilinde tüy bitmek
dilinden kurtulamamak
dilini yutmak
diş geçirememek
dişine göre
dişini sıkmak
dosta düşmana (karşı)
dört ayak üstüne düşmek
dünya başına yıkılmak
dünyadan elini eteğini çekmek
dünyaya kazık çakmak
düşman kesilmek
el kaldırmak
el kapısı
el oğlu
el yordamıyla
ele almak
eli ayağı dolaşmak
eli ayağı titremek
eli kolu bağlı olmak
eli para görmek
eli olmak
elinden gelmek
elinden tutmak
eline ayağına kapanmak
eline düşmek
eline fırsat geçmek
elini kana bulamak
elinin tersiyle itmek
emek çekmek
emir kulu
eşekten düşmüşe dönmek
faka basmak
farkına varmak
fırsat bulmak
fırsatı kaçırmak
fırsat vermek
geniş bir nefes almak
geniş karınlı
gönlü bulanmak
gönlü olmamak
gönül almak
gönül kırmak
göt atmak
göz almak
göz atmak
göz boyamak
göz gezdirmek
göz göze gelmek
göz gözü görmemek
göz kırpmak
göz koymak
gözlerini ayırmamak
göz ucuyla bakmak

gözünü gözüne dikmek
göz yummak
gözdağı vermek
göze batmak
göze girmek
gözleri parlamak
gözü arkada
gözü dalmak
gözü dönmek
gözü kalmak
gözü kararmak
gözü olmamak
gözünü açmak
gözünü açmak
gözünü ayırmamak
gözünü dikmek
gözünü dört açmak
gözünü korkutmak
gözünü seveyim
gözünün içine bakmak
gözünün önünden gitmemek
güç bela
gün doğmak
gündüz gözüyle
ha babam de babam
hal hatır sormak
hali duman olmak
hapı yutmak
harama uçkur çözmek
hatırını saymak
hava almak
hisse almak
hisse kapmak
hoş görmek
hoşa gitmek
iç çekmek
içi içine sığmamak
içi kan ağlamak
içi yanmak
içini çekmek
idare etmek
iki arada bir derede
iki ayağını bir pabuca sokmak
iki ucu bir araya getirmek
ileri gitmek
imanı gevremek
İngiliz siyaseti
iş işten geçmek
işi iş olmak
işleri yoluna girmek
kafadan kontak
kafası karışmak
kafası kızmak
kalın kafalı
kalp kırmak
kan akıtmak
kan alınacak damarı bilmek
kan çıkmak
kanadı altına almak
kanı bozuk
kanlı bıçaklı olmak
kapana düşmek
kapısını aşındırmak
karşı çıkmak
karşısına dikilmek
kaşla göz arasında
kaşlarını çatmak
kavga çıkarmak
kayıplara karışmak
kendinden geçmek
keyif çatmak
kıçına vurmak
kılı kıpırdamamak
kılına zarar gelmemek
kızarıp bozarmak
kızılca kıyamet kopmak
kız oğlan kız
kol gezmek
koparıp atmak
köpeksiz köy bulmuş da değneksiz geziyor.
kulağa küpe olmak
kulak vermek
kulu kölesi olmak
kuyruk acısı
külünü göğe uçurmak
laf etmek
laf etmek
lafını dinlemek
lafı uzatmak
mars etmek
matrağa almak
naza çekmek
neşesi kaçmak
numara yapmak
nutuk çekmek
ocağını söndürmek
oh çekmek
on paralık kıymeti kalmamak
ortada kalmak
oyuna gelmek
öç almak
ölçüp biçmek
öne düşmek
öne sürmek
önüne durmak
önüne geçmek
para dökmek
para yatırmak
parmak kadar
renkten renge girmek
saç saça, baş başa girmek
sayıp dökmek
selam vermek
selamı sabahı kesmek
ses çıkarmamak
ses soluk çıkmamak
ses soluk kesilmek
sırtı yere gelmemek
sidik yarıştırmak
silip süpürmek
soluk aldırmamak
soluk soluğa
sökün etmek
söz açmak
söz almak
söz atmak
söz dinlemek
sözüm meclisten dışarı
sözüm yabana

sözünü tutmak
sözüm yabana
sözünü kesmek
surat asmak
suratından düşen bin parça
suratını ekşitmek
sütü bozuk
sütüne havale etmek
tadı tuzu yok
takati yetmek
tavır takınmak
tebelleş olmak
tepesinin tası atmak
ter dökmek
tutunacak dalı olmamak
türkü yakmak
uykusu gözünden akmak
uykusunu almak
üstüne yürümek
üzerine gelmek
yakasına yapışmak
yan gözle bakmak
yas tutmak
yaş dökmek
yaşını başını almış
yer vermek
yol görünmek
yol vermek
yola çıkmak
yola düşmek
yolunu bulmak
yolunu gözlemek
yolunu kesmek
yolunu tutmak
yol yordam
yumurta kapının ağzına gelmek
yüreği güm güm (atmak)
yüreği harp harp vurmak
yüreği hızlı hızlı vurmak
yüreği kalkmak
yüreğinin yağı erimek
yüreğini serinletmek
yüz bulmak
yüze gülmek
yüzüne bakmamak
yüzünü ekşitmek
zor şer

Kaynaklarda Bulunmayan Deyimler

açık cevap

adam kayırmak

ağı çivi katlanmak

ağır misafir

ağzı köpekler içinde olmak

aklı fazla fikri noksan

aklını aldırmak

al pekmezini akıtmak

alçak bulmak

Allah'ın siperine sinmek

arka kale olmak

arzumandını alamamak

aslı var

aslı yok

ateşi maşayla tutmak

atının ayağında nal yok,
gider döşemede at koşturur

ayağı çarıksız, sırtı
göyneksiz

ayağına duşak vurmak

ayağını sudan kurtarmak

ayıp olmak

baldan baklava

başında akıl bırakmamak

başında kırılmak

başını eğmek

başladığı işi vücutlandırmak

belayı defetmek

bereket okumak

beyni soğuk

bildiğin gibi değil

bileği kuvvetli

canı elinde olmak

canı geçmek

çalınıp çırpınmak

çene dinlemek

çıkmaz iş

darlık içinde sürünmek

dediklerini kovalamak

derdi belayı savmak

direkleşip durmak

diri diri mezara sokmak

dirliğini bozmak

dolaşık iş

döküp düşünmek

duyduğunu tutmak

düdüğünü öttürmek

dünyaya değmek

düşüp dökülmek

düz konuşmak

düzeni bozulmak

edepsizliği ele almak

el ayak çekilmek

elsiz ayaksız yatmak

esen ölüzgerden hile sezmek

eşeğinin ayağında nal yok,
hasan dağına oduna gider

ev basmak

ev çökertmek

eve kapanmak

eyvallahı çekip gitmek

ferik elması gibi

garip takımı

gemini kavim tutmak

geride kalmak

gönlünü susturmak

göresi gözleri kalmamak

gözleri büyümek

gözleri endişelenmek

gözleri kan kesmek

gözü oynamak

gözü var

gözü yanmak

gözünün ışığı kurumak

gözünün karası yitmek

gözünün önünde durmak

güler yüz göstermek

ha dediğin yere ulaşmak

hacatına göre delik delmek

havası ağırlaşmak

hayır soluk solumamak

ırlanıp durmak

içi çalkalanmak

içli ses

ilahi ile karşılamak

ilk akşam

imansız bulgur pilavı gibi
tatsız olmak

iş kayıt bastırmak

işi körüklemek

işin peşine düşmek

işini işlemek

işini yürütmek

işler kızışmak

işten kalmak

kaderini çekmek

kadir kıymet bilmek

kafa ağrıtmak

kalbi çürüklenmek

kalbinde insaf, din iman yok

kalbine korku uğratmak

kalbini bilmek

kan kokmak

kanına karışmak

kapanıp kalmak

kapımız açık

kârlı bulmak

kavga kokusu duymak

kel eşeğe binmek

kendi keyfine yaşamak

ketüm kalmak

kıç kıça

kır atın alnına gün doğmak

kıyamet tepelemek

kirişi kıvramak

kolu yetişmek

kötüye düşmek

kulağına fıslamak

kuru yer

kuşağı dolu

külü kendi önüne eşmek

lafı ağzından çıkmadan
almak

lafın gelimi

lügatli konuşmak

malağı yıkmak

millete şan olmak

narkını kırmak

ocağa aş vurmak

odaya çekilmek

omzundan silkmek

osurda osurda

ölü kaldırmak

ölü toprağı serpmek

padişahın köpeğine taş atmak

parası çıkışmak

sabır sabır, sabrın ardı kabir

sağlam almak

sağlam gitmek

saklı diyecek

saklı söz

sapanlayıp durmak

sarmaya almak

serbest yaşamak

silkip fırlamak

soluksuz gitmek

sonu gelmez laf

soru üstüne soru açmak

su vermek

suratında fırtına kopmak

şan olmak

şeref taşımak

şükür çekmek

tatlı günleri acı etmek

taze evli

taze haber

tedarik görmek

teftiş vermek

tilki gelecek diye her gece dutta tünemek

tozdan dumandan ferman okunmamak

ucunda ölüm olsa

ucundan kıyısından

uykuda bastırmak

uzun abdest

üst baş düzmek

vaziyeti kavramak

ya paran olmalı ya da arkan

yakışıksız iş

yalnız adamın işi küldür

yan yatar çamura batar

yorgunluktan ölmek

yükünü yüceye yığmak

yüreği davul gibi olmak

yüreğine korku salmak

yüzün suyu

yüzünü doğrultmak

yüzünün alını almak

zor etmek

zor hallere düşmek

zorlukta geçmek

Atasözleri

Ah yerde kalmaz.

Akacak kan damarda durmaz.

Düşmanın karınca ise de hor bakma.

Hatasız kul olmaz.

Kara gün kararıp kalmaz, bunalan da bunda kalmaz.

Korkulu düş görmektense uyanık yatmak eftaldir.

Ot kökünün üstünde biter, kurt ulusundan gördüğünü işler.

Öfkeyle kalkan zararla oturur.

Ön teker nere giderse arka teker de oraya gider.

Sana dokunmayan yılan bin yaşasın.

Yılanın başını küçükken ezmeli.

Zorla güzellik olmaz.

Terimler

arık
avlu
boyunduruk
çöyür
dığan
dibek
dönüm
düver
emmen
evlek
gök göverti
hanay
harım
hayat
holus
kofalık
mertek
mesnet
nadas
övendere
öz
pardı
sayvan
soku
subasar
tak tuk
tokuç
yarıcılık

Kalıp Sözler

Adınız batsın.
Aleykümselâm.
Allah belasını versin.
Allah esirgesin.
Allah razı olsun.
Allah bağışlasın!
Allah'ı seversen.
Allah'ın adaletine hamdolsun.
Allah'ın izniyle.
Allah'tan bulsunlar.
Baş üstüne.
Bereketli olsun.
Berhüdar ol.
Buyurun.
Cümleten afiyet olsun ağalar.
Duyduk duymadık demeyin.
Edenlerin gözü kör olsun.
Emeğim feda olsun.
Eyvallah.
Geçmiş olsun.
Gelmiş geçmiş olsun.
Gözünüz kör olsun.
Güle güle .
Hadi eyvallah.
Hadin kalın sağlıcakla.
Hay hay.
Haydi uğurlar olsun.
Hayırlı olsun.
Hayrola.
Hoş geldin.
Kalın sağlıcakla.
Kolay gelsin.
Kökü kurusun.
Kör şeytanından bulasıca.
Maşallah.
Merhaba .
Nasılsınız?
Ne var ne yok?
Ölmek var dönmek yok.
Rica ediyorum.
Sağ ol, elin dert görmesin.
Sağ ol.
Sağ olsun.
Sağlıcakla.
Sağlık olsun.
Selam söyle.
Selam.
Sen bilirsin.
Siz bilirsiniz.
Söylemek ayıp.
Tövbe yarabbi.
Uğurlar olsun.
Zahmet etme.
Ziyade olsun.

Tekrar Öbekleri

acı acı
açık açık
adam adam
adım adım
ağır ağır
ağır aksak
akıllı makıllı
akıllı uslu
akşam akşam
aktarıla aktarıla
al al
alaf alaf
Allah Allah
anlata anlata
araya araya
avanak avanak
aykırı aykırı
azar azar
babuç mabuç
bağıra bağıra
bak bak
bakıp bakıp
baktı baktı
bar bar
basma kesme
başka başka
belirip belirip
birer birer
boy boy
boylu poslu
böğüre böğüre
böyle böyle
cayır cayır
cız cız
civil civil
çabuk çabuk
çağıl çağıl
çağıra çağıra
çalına çırpına
çatır çatır
çayır çimen
çekine çekine
çentik çentik
çil çil
çize çize
çör çöp
dalga dalga
damar damar
deli deli
derin derin
didik didik
dinleye dinleye
dolana dolana
dolu dolu
doya doya
dönüp dönüp
duyura duyura
esneyip esneyip
fosur fosur
fukara mukara
gayretli gayretli
geçip geçip
gelen giden
gelip gelip
geniş geniş
geze geze
gizli gizli
göstere göstere
gözel gözel
harp harp
hart hart
hızlı hızlı
içinden içinden
ince ince
istemiye istemiye
ivedi ivedi
kapıp kapıp
karıştırıp karıştırıp
kaş kaş
kaşıya kaşıya
kavlayıp kavlayıp
keşkek meşkek
kıkır kıkır
kır bayır
kıtır kıtır
kıvrak kıvrak
kinli kinli
kocaman kocaman
kolay kolay
komşu momşu
konu komşu
korka korka
koşa koşa
koştu koştu
koyu koyu
köpüre köpüre
kötü kötü
kurgun kurgun
kuşak muşak
kuşkulu kuşkulu
küçük küçük
küflü küflü
kürek mürek
mecalsiz mecalsiz
millet millet
neler neler

okur okur
olsa olsa
otlata otlata
oyulup oyulup
ödeye ödeye
öfkeli öfkeli
öksüre öksüre
önüne önüne
öz möz
parça parça
parçalana parçalana
parıl parıl
sabah sabah
sabırlı sabırlı
saf saf
sakatlıya sakatlıya
sapır sapır
satıla satıla
sendeleye sendeleye
ses soluk
sessiz sessiz
sık sık
sıkı sıkı
söyle söyle
söyler söyler
söyleye söyleye
suratına suratına
sürüm sürüm
süzülüp süzülüp
tatlı talı
tel tel
terleye terleye
ters ters
tin tin
tir tir
tiril tiril
tok tok
top top
topallaya topallaya
tuta tuta
ufacık ufacık
utana utana
uysal uysal
uzana uzana
uzayıp uzayıp
uzun uzun
yalvara yalvara
yarım yarım
yavaş yavaş
yekine yekine
yemek memek
yıkıla yıkıla
zaman zaman
zarar ziyan

Yöreye Has Söyleyişler

aba

belinlemek

biterli

bunar

çiğnini çekmek

çöyür

dakavil

dığan

dişeyli

dutma

düver

emmen

eviçeri

gacara

gırado

gök göverti

haççа

hışınmak

ılga

ırlanmak

ilenmek

iş kayıt bastırmak

ivazsız

kabazeyin

karcımak

ketüm

künk

malağı yıkmak

merim

narkını kırmak

ocumak

önülcek

pelvan

pıstırmak,

subasar

tak tuk

tehne

tomafil

tosturmak

yasılmak

yasır

zaha

Argo

adı boklanmak
ağzına sıçmak
aklını köpekler yesin
anan şamını gördüğün gün
anasını bellemek
arka kale olmak
beyni soğuk
bok yemek
boklu
boklu avratlı dürzü
bokun biri
çam yarması
çarıklı
çataşmak
dalına basmak
dangalak
delik tıkamak
dini kırık
düdüğünü öttürmek
erişikli köpek
faka basmak
gök dinli cavır
gördün mü babayı
göt atmak
göt içi kadar
güne karşı işemek
hapı yutmak
harama uçkur çözmek
içine tükürmek
imanı gevremek
işin içine sıçmak
it dölü
kafadan kontak
kakavan
kalın kafalı
karı karnı doldurma
kıyamet tepelemek
kızılcık şerbeti
matrağa almak
maytaba almak
ossurda ossurda
sarmaya almak
sidik yarıştırmak
sidikli
sütüne havale
tepesine binmek
teres
uzun abdest
vazife görmek
yolunmak

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan.

1990a *Her Yönüyle Dil.*
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 162 s.

1990b *Her Yönüyle Dil.*
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 164 s.

1990c *Her Yönüyle Dil.*
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 246 s.

2001a *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını.*
Ankara: Bilgi Yayınevi, 180 s.

2001b *Türkçenin Gücü.*
Ankara: Bilgi Yayınevi, 208 s.

2004 *Türkçenin Sözvarlığı.*
Ankara: Engin Yayınevi, 249 s.

2006 *Anlambilim.*
Ankara: Engin Yayınevi, 232 s.

AKSOY, Ömer Asım.

1993a *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.*
İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 486 s.

1993b *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.*
İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 497-1205 s.

ALTINÖRS, Atakan.

2003 *Dil Felsefesine Giriş.*
İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 160 s.

ARSLAN, Mehmet.

2004 *Argo Kitabı.*
İstanbul: Kitabevi Yayınları, 336 s.

BAYBURT, Fakir.

1968 *Yılanların Öcü.*

İstanbul: Yükselen Matbaası, 261 s.

CÜCELOĞLU, Doğan.

1994 *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları.*

İstanbul: Remzi Kitabevi, 591 s.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf.

1992 *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü.*

İstanbul: Cem Yayınevi, 223 s.

DELİCE, H. İbrahim.

2003 *Türkçe Sözdizimi.*

İstanbul: Kitabevi Yayınları, 248 s.

EKER, Süer.

2003 *Çağdaş Türk Dili.*

Ankara: Grafiker Yayınları, 557 s.

ERSOYLU, Halil.

2004 *Türk Argosu.*

İstanbul: L&M Yayınları, 319 s.

GÖKER, Osman.

1996 *Uygulamalı Türkçe Bilgileri.*

Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 262 s.

KORKMAZ, Zeynep.

1992 *Gramer Terimleri Sözlüğü.*

Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 212 s.

KUTLU-ARSLAN, Hilal.

2006 *MEB İlköğretim 6, 7. ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Söz Varlığı Açısından Değerlendirilmesi.*

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

İstanbul: Marmara Üniversitesi, 282 s.

ÖZDEMİR, Emin.

2000 *Deyimler Sözlüğü.*

Ankara: Bilgi Yayınevi, 366 s.

POYRAZ, Hakan.

1996 *Dil ve Ahlak.*

Konya: Vadi Yayınları, 198 s.

ŞENTÜRK, Nazmi.

1999 *Atasözleri, Deyimler, Özdeyişler.*

İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 317 s.

TDK

2004 *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*

Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 582 s.

2005a *Türkçe Sözlük.*

Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

2005b *Yazım Kılavuzu.*

Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

http://tdkterim.gov.tr/ Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü/

UYGUR, Nermi.

1997 *Dilin Gücü: Denemeler.*

İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 112 s.

VARDAR, Berke.

2002 *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü.*

İstanbul: Multilingual Yayınları, 228 s.

ZÜLFİKAR, Hamza .

1991 *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları.*

Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 213 s.